

SZABÓ DÁNIEL

A Néppárt megalakulása

Az 1890-es évekkel befejeződött Magyarország dualizmuskori fejlődésének nyugalmi korszaka, s egy új ellentmondásokkal terhesebb, a hagyományos társadalmi és politikai erőviszonyokat megváltoztató struktúra csirái jelentek. A kiegyezés után felgyorsult kapitalizálódási, polgárosodási folyamat ekkorra jutott el arra a szintre, mikor a tradicionális érdek- és politikai csoportok elavulttá váltak.

A folyamat során kialakult új ellentmondások alapvetően két társadalmi réteget: a számban és szervezettségben egyre erősödő munkásosztályt és a korábbi hatalmi súlyából egyre inkább vesztő nagybirtokos arisztokráciát fordították szembe a liberalizmussal.

Az új társadalmi és politikai frontok a politikai szerveződés és a politikai ideológia új elemeit hozták magukkal. A munkásosztály kialakuló politikai szervezete, a Szociáldemokrata Párt eleve a hatalomból kiszorítottak, a kizsákmányoltak szervezete volt, s így természetes, hogy ideológiája, célkitűzései, szervezetei, harci módszerei a hagyományos politikai rendszeren kívülről eredtek, s hosszú ideig oda is szorultak.

A másik liberalizmusellenes csoport, a nagybirtokos arisztokrácia, mely a kapitalizmus dinamikus fejlődésében saját hatalmi súlyának gyengülését látta, szintén új ideológiához, szervezethez és harci módszerekhez folyamodott, s ezekkel vette fel a harcot elsősorban a kormánypozícióban levő liberalizmussal, de egyben az egyre növekvő súlyú szocializmussal is.

Ebben a szervezkedésben az új, a „modern” elem az volt, hogy a nagybirtokos társadalmi réteg hatalmát nem a jelen helyzet konzerválásában, vagy valamiféle korábbi állapot visszaállításában vélte megújítani, hanem egy létrehozandó, a jövőben megvalósítandó „szervezett társadalomban”. E jövőbeni nagybirtokos hatalmon nyugvó szervezett társadalom egységeinek csiráit igyekezett kiépíteni politikai szervezeteiben, tömegmozgalmaiban a nagybirtokosság, s legfontosabb szervező gyűjtő elvként a szociális kérdést állította a középpontba, ezzel kísérelvén meg megnyerni az összes, a dinamikus kapitalista fejlődés által visszaszorult társadalmi réteget, elsősorban az ipari és mezőgazdasági kistermelőket.¹

Az említett új ellentmondások hozták magukkal azt a tényt, hogy míg az 1890 előtti magyarországi politikai életet alapvetően megosztó kérdés: a

¹ Általában újkonzervatívnak nevezett irányzat európai és magyarországi jellemzésére lásd: Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. Történelmi Szemle, 1974. 3. sz. 326–359 és *uő.*: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. Századok, 1974. 1. sz. 3–65.

közjogi probléma, lényegileg a liberalizmus táborát osztotta meg, addig az ekkor felmerülő kérdések már a liberalizmus — újkonzervativizmus frontvonalat rajzolták fel, melynek alakulását erősen befolyásolta a szocialista munkásmozgalom térnyerése is.

Az új frontvonalak a 90-es évek politikai harcaiban néha a hagyományos, közjogi ellentétet elnyomva játszottak szerepet a politikai döntéseknél. Mind a 48-asokon, mind a 67-eseken belül megtalálhatjuk már az antiliberális csoportot.

Törekvéseinket legkövetkezetesebben két szervezet képviselte: az agrárius mozgalom, mely 1896-ban a Magyar Gazdaszövetség létrehozásával jutott szervezeti keretekhez, és a politikai katolicizmus, mely 1895-ben a Néppárt megalakításában találta meg politikai akcióformáját.

Dolgozatunk ez utóbbi kialakulásának folyamatát szeretné megvilágítani, mely folyamatban a magyarországi társadalmi-gazdasági fejlődés befolyásolón kívül igen lényeges szerepet játszott a pápai államnak, a Vatikánnak a XIX. század utolsó harmadában kialakult újfajta politikai taktikája és társadalmi ideológiája.

XIII. Leónak a pápai trónra kerülése gyökeres változást hozott a Vatikán; a római katolikus egyház politikájába. Az új pápa felismerte, hogy a polgári átalakulás, a kapitalista fejlődés elítélése nem segíti az egyház tekintélyének, súlyának fenntartását. Láttá, hogy az egyház számára káros, vagy károsnak tűnő jelenségek elleni harc kilátástalan, ha ezekkel pusztán egy korábbi állapot visszaállításának alternatíváját szegezi szembe. Elképzelése szerint az egyháznak fel kell térképeznie a társadalmi és gazdasági élet új jelenségeit, s amennyiben a maga számára károsnak tartja őket, akkor kijavításukra új megoldási javaslatokat kell előterjesztenie. Szakított tehát az abszolút tagadás politikájával, s helyette az aktív közreműködés stratégiáját választotta.²

Elgondolásának lényege: ha az egyház az adott társadalom problémáira megoldásokat talál, akkor az új polgári gazdasági-társadalmi rendszer keretei között visszaállíthatja tekintélyét, s megtarthatja, vagy újra felépítheti az egész világra kiterjedő hatalmát.³

A leói politika első és egyik legfontosabb lépése az állam és az egyház új viszonyának meghatározása, a fennálló államokkal való kapcsolat rendezése volt. Ennek alapjává az egyes államokkal való együttműködést, a ralliement-tette.

Az állam és az egyház együttműködésének legfontosabb alapja XIII. Leó szerint a kettő érdekközössége. A polgári hatalom birtokosai, a pápa szerint, képtelenek arra, hogy a társadalmat fenyegető veszélyekkel hatékonyan szembe szálljanak. Az általuk alkalmazható büntetés, a törvények tekintélye hasznos, de nem elégséges.⁴ Az emberek gondolkodásába, magatartásába kell olyan belső törvényeket, szabályokat elültetni, melyek képtelenné teszik őket a „rosszra”, a „helytelen cselekvésre”.

² Joseph Schmidlin: Papstgeschichte der neuesten Zeit. München. 1934. II. 356.

³ Franz Xaver Seppelt—Klemens Löffler: Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. München. 1933. 459.

⁴ Diuturnum Illud, 1881. jún. 29. Politikai és szociális enciklikák, 19—20. század. Összeállította és szerkesztette Zsigmond László. Bp. 1970. I. 81.

XIII. Leó tulajdonképpen egyfajta munkamegosztást ajánl a polgári hatalom birtokosainak. Elismeri az állami, társadalmi tényezők teljes jogosultságát és relatív szuverénitását, de hangsúlyozza az isteni törvényeknek ezek felett állását, így az egyház erkölcsi, s ezen keresztül világi ügyekre is kiterjedő szupremáciáját. Mind az államnak, mind az egyháznak megvannak a sajátos feladatai: az állam biztosítja a polgári jólétet, míg az egyház a lelkit. Az egyház nem avatkozik bele az állam ügyeibe, de ugyanakkor az állam, a törvényhozás sem akadályozhatja az egyházat sajátos feladatainak teljesítésében.

Az államot, a társadalmat és az egyházat fenyegető egyik legnagyobb veszedelemnek a pápa a hatalom isteni eredetéről szóló tanítás megkérdőjelezését tartotta.⁵ Amíg elfogadják a hatalom isteni eredetét, addig az támadhatatlan, de amint a hatalom emberi eredetéről szóló tan válik elfogadottá, akkor a hatalom bizonytalanná, ingataggá válik. Így a világi hatalom birtokosainak érdekük, hogy az egyházzal, mely hatalmuk isteni eredetét állítja és magyarázza, együttműködjenek.

A másik terület, ahol az egyház, a pápaság segítheti, támogathatja a világi hatalom képviselőit, az államot, a pápa szerint a szociális kérdés. XIII. Leó elfogadja, hogy ez korszakának legégetőbb problémája, s enciklikáiban e feszültségek feloldására próbál javaslatokat nyújtani.⁶

A pápa a társadalom szociális problémáival foglalkozó elképzeléseit legérzékenyebben az 1878 decemberében kiadott *Quod Apostolici Numeris*, és az 1891 májusában közzétett *Rerum Novarum* elnevezésű enciklikáiban fejtette ki.⁷ Alapvetően két felfogással szállt szembe: az individualizmussal — melyet, mint a liberalizmusnak szélsőséges, s általa leginkább elítélt formáját, a kapitalista versenyben vélt felfedezni — és a kollektívizmussal — melyet a szocialista, kommunista tanok jellemzőjének tartott.

Az individualizmussal szemben az a legfőbb kifogása, hogy az kizárja az erkölcsi faktorokat, az emberi kapcsolatok erkölcsi meghatározottságát. Az emberek közötti viszonylatoknak — szerinte — nem lehet a verseny a kizárólagos regulátora. Nem tagadja a verseny jogosultságát, pusztán korlátozni akarja azt, s e korlátokat éppen az egyház által közvetített isteni tanítások nyújtják. E korlátok biztosításával az egyház lehetővé tenné a társadalom egészséges, szabályozott fejlődését, s egyben biztosítaná az egyház számára a megfelelő helyet az új társadalomban.

A kollektívizmussal szembeni kifogás, az egyén jogainak korlátozása. A pápa az egyénnek a tulajdonhoz való természetes jogát látja megtámadottnak a szocialista tanításokban. Míg a liberalizmus egyes egyének tényleges materiális létét teszi lehetetlenné, addig a kollektívizmus, azaz a szocializmus, XIII. Leó felfogása szerint, az ember fejlődését, többre törekvését akadályozza az

⁵ A hatalom isteni eredetének tagadásából következik szerinte a „népfenség elve, végül pedig a féktelen szabadosság, melyet sokan egyedül tartanak szabadságnak. Ezekből fejlődött a többi dögletes métey: a socialismus, communismus, nihilismus, a polgári társadalomnak ez ijesztő betegségei, sőt talán valóságos enyészete.” Uo. 80–81.

⁶ A pápa szociális enciklikái pusztán összefoglalói voltak a korábbi katolikus szociális tanításoknak. Jelentőségük az, hogy a katolikus egyház fejének kinyilatkoztatásaként nyertek összefoglalást, s így a katolikus egyház hivatalos ideológiájává, a hierarchiát irányító elvekké váltak. *N. Joseph Moody: The Papacy. Church and Society, Catholic Social and Political Thought and Movements.* Ed. N. Joseph Moody 50.

⁷ A két említett enciklika szövege megtalálható *Zsigmond: i. m. 1970. I. 53–71, 169–209.*

által, hogy lehetetlenné tenné számára saját egyéni létének, saját egyéni tulajdonában való kiteljesítését.⁸

Az enciklikákban javasolt társadalom tartalmazná mindazon jelenségeket, melyek éppen fennálltak, de mellőzné azok szélsőséges formáit. A felismert, alapvető társadalmi belüli feszültségeket XIII. Leó az egyes emberek, s társadalmi csoportok anyagi viszonyaira vezette vissza. Elképzelése szerint nem kell lényegileg változtatni a tulajdonviszonyokon, de módosítani kell az elosztási arányokat, lehetővé kell tenni mindenki számára a kistulajdon megszerzését, s a tőke működésében korlátokat kell szabni a kizsákmányolás mértéke elé.

A célkitűzések elérésének eszköze, az ismertetett tanítás szerint, a keresztényi magatartás elterjesztése. Mivel a pápa a hibák forrását is a helytelen gondolkodásban és magatartásban vélte felfedezni, a megoldás is a magatartás, a gondolkodás megváltoztatásában található meg. A keresztényi magatartás általánossá válása csökkentené a társadalom polarizáltságát, s megszüntetné annak „veszélyes” feszültségeit. E gondolkodás és magatartásforma elsődleges hordozója, a katolikus egyház így a társadalom legfontosabb kiegyensúlyozó tényezője, tulajdonképpen legfontosabb befolyásolója, irányítója lehet.

A keresztény elveket egy pluralista, horizontális tagozódású társadalomban véli megvalósíthatónak a pápa. Elképzelése szerint a társadalomban mindig egy sor testület, egység, „társaság” működik, s ezek helyes egymás melletti rendjének megtalálása azonos a társadalom „egészséges” fejlődésével. A „társaságok” közül a legkisebb a család, mely mint a személyiségformálás legalapvetőbb műhelye, egyben a legfontosabb is. A legnagyobb „társaság” maga az állam, azaz társadalom egésze. Ezek a társaságok a társadalom különböző szintjeit fogják át egyszerre, s egy újfajta társadalmi tagozódást nyújtanak, szemben a vertikális osztályalapú tagozódással.⁹

A pápai elképzelések szerint nem lehet megelégedni a már létező „társaságokkal”, hanem ezek mintájára új és új szervezeteket, társaságokat kell létrehozni, a pluralista társadalomszervezés teljesebbé tételéhez.

Magának az egyháznak alapvetően három típusú szervezeten keresztül kell, XIII. Leó szerint, aktívan közvetlenül alakítania, befolyásolnia a társadalmat. Az első ilyen magának az egyháznak hierarchiája a Vatikántól a plébániákig, melynek elsősorban általános irányítást kell nyújtania, a hitet, a vallást, a tradíciókat, a helyes magatartásformákat kell védelmeznie és építenie. A második típus a papság által vezetett, a laikusok bevonásával végrehajtott akciók megvalósítója. Ez elsősorban a hitbuzgalom növelését szolgálja, de egyben a keresztényi magatartás gyakorlásának is színtere. Az elesettek segítése, egymás kölcsönös felkarolása, az ilyen szervezetek deklarált célkitűzése. A harmadik szervezeti forma alapvetően a világiaké. Ez a szervezet nem áll ugyan az egyház közvetlen irányítása alatt, de annak elveit hasznosítja.¹⁰

A három szervezettípusból e harmadik, a vallási alapon szervezett világiak társasága az új: nem a jelenség értelmében, hiszen ilyen egyesületek stb. már korábban is működtek, hanem mint a pápaságnak, a katolikus egyház egészének politikai eszköze.

⁸ Az individualizmus—kollektívizmus—perszonalizmus problémára lásd: *Moody*: i. m. 51—53; *Michael, P. Fogarty*: *Christian Democracy in Western Europe 1820—1953*. London. 1955. 29.

⁹ *Fogarty*: i. m. 30.

¹⁰ *Uo.* 3—4.

A pápa által elképzelt és javasolt világi katolikus szervezetek között a legkülönbözőbb típusúakkal: társadalmi egyesületekkel, szociális társaságokkal, politikai tömörülésekkel stb. találkozhatunk. Valamennyi jellemzője azonban, hogy tényleges feladatuk a tagoknak a társadalomba való olyan integrálása, mely társadalmi helyzetük elfogadásával jár együtt.¹¹ A pápa felismeri, hogy működő szervezeteket csak tényleges célok érdekében lehet létrehozni, ezért hangsúlyozza e szervezetek érdekvédelmi szerepét.

A pápai elképzelés szerint a világiakból álló katolikus szervezetek által összefogott tömegek nagy szerepet játszhatnak a pápaság világi befolyásának érvényesítésében.¹² A katolikus tömegmozgalmak a pápa számára bizonyos veszélyeket is hordoztak magukban. Könnyen önállósultak, kibujtak az egyházi vezetés irányítása alól, zembekerültek a hierarchiával.¹³ A tömegmozgalmak közül speciális problémát jelentettek a kimondottan politikai jellegű katolikus szervezetek, a katolikus pártok.

XIII. Leó felismerte a politikai pártoknak a polgári államokban, a hatalom gyakorlásában és ellenőrzésében játszott szerepét, s ezért a katolikus politikusokat országuk pártéletében való minél aktívabb részvételre szólította fel. Azt azonban az illető ország vezetésével kiépített kapcsolata, a pártot létrehozó konkrét kérdések s a pártot megalakító személyeknek az egyház hivatalos szervezetéhez való kötődése döntötte el, hogy támogatja-e egy kimondottan katolikus párt alakítását, vagy sem.¹⁴

Magának a papságnak a pártokban való részvételét XIII. Leó általában nem helyeselte, nehogy a hívei politikai nézeteltérések miatt magától az egyháztól távolodjanak el.¹⁵ Álláspontja szerint az egyház nem azonosulhat egyetlen

¹¹ 1878-ban például a következőképpen jellemzi a katolikus kézműves és munkásegységeket: „amelyek a vallás védelme alatt valamennyi tagjukat bérükkel való megelégedésre, munkájukban türelemre buzdítják és a nyugodt és a békességes életre oktatják.” Quod Apostolici Numeris. *Zsigmond*: i. m. 1970. I. 70.

¹² *Seppel—Löffler*: i. m. 463.

¹³ *Friedrich Engel-Janosi*: The Resignation of count Kálnoky as Foreign Minister of Austria—Hungary in May 1895. *Journal of Central European Affairs* 1951 október. 265. A kérdést részletesen tárgyalja *Zsigmond László*: A kereszténydemokrácia fogalma körüli vita politikai értelme. MTA filozófiai és történettudományi osztályának közleményei. 1971./1—2. A Lueger-féle mozgalommal szembeni egyházi magatartás plasztikusan illusztrálja ezt a problémát. Lásd: *Friedrich Engel-Janosi*: The Church and the Nationalities in the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook*. III./3. 1967. 79. *Madaras Éva*: Pápa, püspökök, politikusok. (A keresztényszociális tömegpárt kialakulása Ausztriában). *Világosság*, 1974/6. 363.

¹⁴ A pápai politikát feldolgozó szerzők egy része 1885-ben törést vél felfedezni a Vatikán politikai taktikájában. Úgy látják, hogy ez időpontig a pápa támogatta a katolikus pártok alakítását, s ez után az időpont után már nem. Lásd: *Seppel—Löffler*: i. m. 461; *Schmidlin*: i. m. II. 365. Véleményünk szerint ez a pápa franciaországi politikájának félreértéséből következő álláspont. 1885-ben XIII. Leó a párizsi nuntiuson keresztül üzent a katolikus pártot alakítani kívánó De Mun-nak, hogy nem támogatja törekvéseit, mivel a pápa nem tarthat hivatalos kapcsolatot egy ellenzéki párttal. Lásd: *Lilian, Parker Wallece*: Leo XIII. and the Rise of Socialism. Durham. 1966. 197. A pápa és államtitkárai máskor is nyilatkoznak a katolikus politikai pártalakítás ellen. *Georg Franz*: Kulturkampf, München. 1954. 250. A pápa és az államtitkárok nyilatkozatai mindig egy-egy konkrét esetre vonatkoznak, s nem általában tagadják a katolikus pártszervezés jogosságát. Kétségtelen azonban, hogy a nyolcvanas évek közepétől a pápa már nemcsak olyan pártok támogatását tartja lehetségesnek, melyek „zárt hitvallási programmal és hitvallásos alapon indultak el”. *Ijjas Antal*: A jelenkor egyháztörténete. Bp. 1941. 180.

¹⁵ *Ijjas*: i. m. 181.

párttal sem, nem fogadhat el teljes egészében egyetlen politikai programot sem, csak támogathatja a neki tetsző politikát folytató pártokat.¹⁶

XIII. Leó így a katolikus egyház új társadalmi szerepéről szóló tanítását, e szerep érvényesítésének eszközeivel együtt dolgozta ki. Nemcsak ideológiája tért el elődei elképzelésétől, de politikai taktikája is. Szakitott a pusztán államközi, a kabinetpolitikát felhasználó befolyásolás alkalmazásával, s kiegészítette ezt a katolikus pártok, a katolikus tömegmozgalmak, érdekvédelmi szervezetek alkalmazásával.

*

Az 1848—49-es forradalmak leverése után a Habsburg-birodalom és a Vatikán között szoros együttműködés alakult ki. Ennek egyik oka az ifjú császár s rendszerének mélyen katolikus volta, s másik az olasz egység ellenes érzékenysége. Az együttműködés és az egyetértés dokumentuma az 1855-ös konkordátum volt, melyben az uralkodó lemondott a placetum regiumról, biztosította az egyházi javak autonóm igazgatását, s egyházi tulajdonná nyilvánította a Vallás- és tanulmányalap magyarországi birtokállományát, s egy sor további pozíciót biztosított az egyháznak.

A jó kapcsolatokat először a kiegyezés 1867-es megkötése bontotta meg. A dualista birodalomban hatalomra jutott liberális irányzat egyik első lépése a konkordátum megtagadása volt, s több olyan törvény született, melyeket az egyház sérelmesnek talált.

Az együttműködés másik, igen lényeges alapját szüntette meg a hármasszövetség megkötése. A Vatikán szemben állt az olasz állammal. Ezért mikor a hármasszövetséget 1882-ben megkötötték, XIII. Leó elítélte azt, mivel nyilvánvaló volt előtte, hogy e szerződéssel Olaszország nemzetközi helyzete stabilizálódott.¹⁷

A jelzett két változás, azonban nem jelentett szakítást a Vatikán és az Osztrák-Magyar Monarchia kapcsolatában. XIII. Leó alapvető célkitűzése az uralkodókkal való együttműködés, a ralliement politikája a Habsburg-birodalomban még mindig igen hatékony lehetett, elsősorban a császárnak a Vatikánhoz kötődése miatt.¹⁸

Az ellentétek azonban mindkét területen: az olasz kérdés¹⁹ és a monarchia-beli liberális törvényhozás miatt egyre élesedtek. A pápa hosszú ideig a klasszikus kabinetpolitika eszközeivel kereste a számára leghasznosabb, politikai céljainak leginkább megfelelő megoldást. Tulajdonképpen a magyarországi vegyesházasságok problémája s az ún. egyházpolitikai törvények előtérbe kerülése kapcsán szakított a Monarchián belül eddig alkalmazott politikájával, s tért át az újfajta offenzívára, melynek legszembetűnőbb jellemzője a katolikus tömegmozgalom és katolikus párt magyarországi kialakulásának támogatása volt.

¹⁶ Maga az egyház a pápa szerint „tökéletes társaság . . . minden emberi társaságnál előbbre való . . . semmi módon nem adhatja oda magát arra, hogy pártérdekeknek szolgáltson . . .” *Sapientia Christianae* 1890. január 10. *Zsigmond*: i. m. 1970. 158.

¹⁷ *Engel-Janosi*: i. m. 1951. 263.

¹⁸ Hogy az ellentéteket a pápa még a nyolcvanas évek vége felé sem tartotta túlzottan veszélyesnek, bizonyítja 1887 júniusában új államtitkárához, Rampollához intézett levele, melyben az Osztrák-Magyar Monarchiáról úgy ír, mint ahol minden az egyház érdekeinek megfelelően zajlik. A levelet lásd: *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Ford.: Prohászka Ottokár. Bp. 1891.

¹⁹ A Monarchia vatikáni követői gyakran jelentik Bécsbe, hogy a pápa és a bíborosok nagyon helytelenítik a hármasszövetség létét. *Friedrich Engel-Janosi*: *Österreich und der Vatikan 1846—1918*. Graz. 1958. I. 251, 264—265, 274.

Az 1886. augusztus 22-én kiadott *Quod multum dique* enciklikában a pápa még csak a hagyományos módon való küzdelmet hirdeti: a vegyesházasságokra vonatkozó 1868/LIII tc. azon pontja ellen, mely kimondja, hogy a fiúgyermeknek az apa, a leánygyermeknek az anya vallását kell követnie. Felhívásának következtében egyre gyakoribb az elkeresztelés, az alsópapság egyéni tiltakozó akciója a fenti törvénycikk ellen.

A liberális kormányzat válasza a pápa ellenállásra buzdító felhívására az 1890-es második elkeresztelési rendelet, mely a törvény megsértőire pénzbírságot ró ki.

Az ellentét a liberális kormányzat s a szigorúan katolikus álláspontot követő ellenzék között egyre éleződik, s a kormány napirendre tűzi az egyházpolitikai törvényeket.²⁰

A pápa válasza ezen lépésre a hagyományos politikai taktikán való túl lépés, melyet az 1893 szeptemberében kiadott *Contstanti Hungarorum* enciklikában fogalmaz meg. Ebben elítéli az egyházpolitikai törvényjavaslatokat, részletesen kifejti, hogy miként kell azok, s általában az „egyházellenes” és „vallástalan” liberalizmus ellen küzdeni. A hagyományos törvényhozáson belüli akciók mellett folytatni kell a reverzálisok követelését a képviselőktől: csak olyan képviselőre szabad szavazni, aki írásba adja, hogy ellenzi a kormány egyházpolitikáját. Új feladatként határozza meg a katolikus egyesületek, olvasókörök szervezését, s ezek tevékenységének összehangolását. Új harci módszert javasol a pápa a katolikus nagygyűlések tartásával is, melyek példáját Németországban találhatjuk meg. Különös súllyal szerepel az enciklikában a katolikus sajtó jelentősége, s a liberális irodalommal szembeszálló katolikus irodalom kifejlesztésének fontossága.²¹

Az enciklikát követő évek Magyarországon a liberális egyházpolitikai törvények győzelmét hozták.²² Hosszas küzdelem után szentesítést nyert a „házassági jogról”, a „gyermeknek vallásáról”, az „állami anyakönyvekről”, az „izraelita vallás recepciójáról” és a „vallás szabad gyakorlatáról” szóló törvénycikk. A törvények elleni harc során azonban megszerveződött a magyarországi politikai katolicizmus, s 1895-ben már saját politikai párttal és egy sor helyi szervezettel rendelkezett. Létrejött az a bázis, amely Magyarországon terjeszthette és szervezhette az új pápai politikának megfelelő irányvonalat.

A szerveződés két külön vonalon folyt, mely két vonal néha találkozott, néha élesen szembekerült egymással. Az egyik vonal, az ún. főrendiházi ellenzék, mely egyrészt a katolikus püspöki karból, másrészt a katolikus főrendek egy részéből állt. A másik vonal részben az alsópapságból, részben katolikus világi értelmiségből állott, s melynek elsődleges eszközei a népies hangú katolikus lapok voltak, melyek szorosan kapcsolódtak a magyarországi újkonzervativizmus többi, világi csoportjaihoz.

²⁰ A kormány lépésében meghatározó szerepet játszott, hogy a Vatikán messze-menőkig elítélte a Csáky-féle elkeresztelési rendeletet, s a következő években is egyre keményebb kiállásra szólította fel a püspöki kart.

²¹ Magyarországon is felismerték, hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatok csak alkalmat nyújtottak a pápának arra, hogy itteni híveit aktívabb és az új római politikának megfelelőbb tevékenységre szólítsa fel. *Mihályfi Ákos*: A pápai enciklikáról. *Katolikus Szemle*, 1893/69.

²² Nem foglalkozunk részletesebben az egyházpolitikai törvények körül kialakult politikai küzdelemmel. Csak azon vonatkozásaira utalunk, melyek a magyarországi katolikus politikai mozgalom, s ennek szervezetei létrejöttében szerepet játszottak. Magára az egyházpolitikai „harcra” lásd: *Keményfy Kálmán Dániel*: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája (1848—1898). Esztergom. 1898; *Salacz Gábor*: A magyar kultúrharc története 1890—1895. Wien. 1938; *Moritz Csáky*: Der Kulturkampf in Ungarn. Graz—Wien—Köln. 1967.

Az egyházpolitikai harc kiszélesedése

A főrendiházi ellenzék megszervezése és polarizálódása

A vegyes házasságokkal kapcsolatban a nyolcvanas évek elejére egyre több probléma merül fel, s Pauler igazságügyminiszter 1881-ben törvényjavaslatot terjeszt a képviselőház elé a polgári házasságkötésnek a keresztények és az izraelita vallásúak közti alkalmazásáról. A főrendiház a javaslatot 1883 novemberében tárgyalja, s mind ekkor, mind pedig 1884 januárjában a visszaküldött javaslatot elveti. A képviselőház a főrendiházi tapasztalatok után a törvényjavaslat további tárgyalását alkalmasabb időkhöz elhalasztja.²³

A polgári házasság törvényjavaslatának tárgyalásakor jelentkezett a főrendiházban először az a csoport, melyet később a magyar politikatörténetben *főrendiházi ellenzéknek* neveztek. Közvetlenül a törvényjavaslat elvetése után kísérlet történt ezen csoport szervezettebbé tételére. Világi főurak és a püspöki kar egyes tagjai Zichy Bódognak az Esterházy palotában levő lakásában tartott értekezletükön felkérték Zichy Nándort, hogy álljon a főrendiházban indítandó antiliberális akció élére. Nem valamiféle „főrendiházi párt” szervezéséről volt szó, hiszen a résztvevők között kormánypártiakat és Apponyi pártiakat is találhatunk. Olyan konzervatív csoportot szeretnének létrehozni, amely a főrendiházban szőnyegre kerülő kérdésekről önálló véleményt alkot, s ha szükségesnek látja, közös akciót indít.²⁴ Ezen akciók nem térnének el a hagyományos főrendiházi politika formáitól. Az értekezlet által javasolt szervezkedés-csira pusztán a liberális törvényjavaslatokkal való szembeszállásnak a hagyományos keretek közötti hatékonyabb formáit kutatja. Ezt látjuk az 1889 júniusi főrendiházi vitában²⁵, éppúgy mint 1892-ben.²⁶

A Wekerle-kormány bemutatkozásakor került ismét sor az egyházpolitikai kérdések tárgyalására a főrendiházban. A kormányprogramban központi helyet foglalt el a függő egyházpolitikai kérdések törvény útján való rendezése. Az ellenzéki felszólalók: Zichy Nándor, Esterházy Miklós Mór és Szapáry Géza (Ferenc József udvarmestere) tiltakoztak e program ellen. Zichy hozzászólása sokkal elutasítóbb álláspontot tükröz, mint amilyent korábban magától a hercegprímástól láttunk. Számára az 1868-as törvény még deklarative értelmű is elfogadhatatlan.²⁷

Esterházy felszólalásában tiltakozott minden olyan vád ellen, hogy a kormány egyházpolitikájának ellenzói valamiféle stabil pártot alkotnának.²⁸ A katolikus csoport politikájába ebben az időben nem fért volna be a főrendiháznak szervezett pártokra bontása; a főrendiházi tagok közül igen kevesen lettek volna hajlandóak résztvenni egy önálló szervezett csoportban. Az esetleges egyházpolitikai párt alakulása más főrendiházi pártok kialakulásának

²³ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. II. Bp. 1934. 223–224.

²⁴ Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor, Élet és jellemrajz. Bp. 1912. 186–187.

²⁵ Zichy életrajzírója ezt a vitát tekinti a magyarországi egyházpolitikai harc bevezetésének. Uo. 197–198.

²⁶ A hagyományos akciókhoz való ragaszkodásban valószínűleg szerepet játszott az is, hogy az uralkodó felszólította a püspöki kart, kísérleten meg még egyszer kiegyezni a kormánnyal, „mert ő nem akarja, hogy culturharc legyen”. „A király óhaja nem vala visszavethető” — jegyezte fel Zalka János győri püspök 1890 decemberében a kérdést tárgyaló püspökkari értekezlet után. Magyar Országos Levéltár (OL)/Filmtár 845.

²⁷ Főrendiházi Napló 1892–1896 (a továbbiakban FőN) II. 15.

²⁸ Uo. 16.

veszélyét is hordozta, ezért a püspöki kar, mint szervezett erő köré a kormány egyházpolitikájának legaktívabb világi főrendi ellenzői Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric csak egyes kérdésekre, egyes vitákra mozgósítható főrendi bázist kívántak létrehozni.

E bázis elvi, ideológiai megerősítésére írta Zichy a *Katholikus Szemle* 1893. évi első számába hosszú elemző cikkét.

Az 1892. december 17-ről keltezett cikk kifejti, hogy a polgári házasság a szerves fejlődést, — azaz a társadalmi élet egyházi, vallási elvek által való meghatározottságát — megtörte. A házasság által létrehozott család ugyanis a társadalom elsőfokú társasága — írja Zichy, amelyet isteni törvényeknek kell irányítaniuk, s az isteni köteleknek kell összetartaniuk. Az állam a következő szintű társaság, mely „jogvédelmet és közrendet biztosít; az elszórt erőket a közérdek előmozdítására és közvédelemre egyesíti. Erkölcsi alapon kell tehát állnia.”²⁹

A cikk felőleli azon enciklikákban foglaltak lényegét, amelyek Leó politikájának új vonásait szemléltették. A szinte tanulmány jellegű írásban a polgári házasságra vonatkozó rész a leghosszabb, legalaposabb, hiszen az adott pillanatban, 1892 végén, 1893 elején Magyarországon ez volt a központi harci kérdés. A cikk idevonatkozó részéből Zichy különnyomatot is kér, hogy azt kétszáz példányban szétküldhesse.³⁰ Valószínűleg a főrendiház tagjainak körében akarta gondolatait terjeszteni, s ezekkel is felvértezni szövetségeseit a polgári házasságra vonatkozó törvény körül zajló 1893-ra várható csatákra.

Az 1893-as év meghozza az első nagy egyházpolitikai szavazást a főrendiházban. Május kilencedikén az egyházpolitikai ellenzék két javaslatot terjeszt elő. Szapáry Géza javaslata az egyházpolitikai program elejtését követeli a kormánytól, Desseffy Aurél ugyanezt, megtoldva azzal, hogy nem szabad elfogadni a költségvetést, míg a kormány az előző követelést nem teljesíti.³¹

Ez a megoldás már az előző év végén felmerült a püspöki kar tanácskozásán. A szervezkedés fejlődését mutatja, hogy a püspöki kar nem dönt afelől, hogy elvesse-e a költségvetést vagy sem, hanem e kérdésben álláspontját „a világi főrendekkel folytatott tanácskozás megállapodásaitól teszi függővé”.³² A világi főrendek a tanácskozáson nem tartják lehetségesnek a költségvetés elvetésének elérését, de a püspöki karra bizzák a döntést. A költségvetési vitáig a két csoport képviselői többször találkoznak.³³

Az 1893-as év az egyházpolitikai ellenzék új, szervezettebb állapotát mutatja. Az egyes lépéseket most már nemcsak az intézményként működő püspöki kar, hanem egy a világi főrendekből alakult csoport is megtárgyalja. Ebben természetesen nem vesz részt a kormány egyházpolitikájának összes ellenzője, csak ezen ellenzék legaktívabb tagjai. A csoport vezetője ekkorra már nyilvánvalóan Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric. Az egyházpolitikai ellenzék megoszlása egyrészt azokra, kik csak a főrendiházban a szavazáskor mutatják ki véleményüket, s azokra, akik előzetesen megszervezik, megbeszélik az akciókat, még nem jelent éles ellentétet. A szervezett csoport sem lépi túl a hagyományos főrendi politika kereteit. Álláspontját a püspöki kartól teszi függővé, politikáját teljesen alárendeli az egyházi felsőbbségnek.

²⁹ -n-: Időszaki szemle, *Katholikus Szemle*, 1893/109.

³⁰ Zichy Nándor Mihályfi Ákosnak, 1892. 12. 17. OSzK Levelestár.

³¹ FőN II. 92. és 95.

³² Püspökkari Értekezlet (a továbbiakban PÉ). 1892. 12. 15.

³³ Uo. 1893. 3. 2.

A május kilencediki vita is a tradicionális kereteken belüli politika folytatását mutatja. A püspöki kar részéről Schlauch Lőrinc nagyváradi és Hornig Károly veszprémi püspök³⁴ Szapáry javaslatát támogatja. A világi ellenzék tagjai közül pedig alig-alig szólnak hozzá a kérdéshez. A szavazás során Szapáry javaslatát mégis elfogadják. Mindez előre megszervezett akcióra vall. A szavazati arány 81/57 azt mutatja, hogy az akciót előkészítették, s ez a kormányt támogató főrendeket váratlanul érte. Nem magyarázható mással viszonylag alacsony részvételük az ülésen. Ez a májusi szavazás nem más, mint a főrendház demonstrációja, a hagyományos módszerekkel.

A főrendiházi ellenzék tagjai azonban nem csupán a törvényhozásban indítanak akciókat a kormány egyházpolitikája ellen. A püspöki kar tagjai hagyományos módon körlevelekkel fordulnak híveikhez, felszólítva őket arra, hogy szálljanak szembe a kormány liberális törekvéseivel.

A pápa 1893 szeptemberi enciklikája aktívabb fellépésre készíti a püspöki kart, amelynek egyes tagjai úgy érzik, hogy Vaszary politikája túlzottan engedékeny, nem elég határozottan szegül szembe a kormány egyházpolitikájával.³⁵ A november végén tartott püspökkari értekezleten elhatározzák, hogy a *Constanti Hungarorumot* kísérő Rampolla-levél szellemében a püspökök közös pásztorlevelet bocsátanak ki.³⁶ Ez mindenképpen határozottabb lépés az összes korábbinál, hiszen a püspöki karnak eddig közös állásfoglalása az egyházpolitikai kérdésekben csak az uralkodóhoz intézett 1893 márciusi felirat volt, s a hívekhez való fordulás, a kérdésnek a kabinetpolitikán kívüli éles exponálása ennek már egyfajta meghaladása. A december folyamán megfogalmazott közös pásztorlevél szövege mutatja a püspöki kar bizonyos megosztottságát. A püspöki kar nagy része nem kívánja híveit aktív kormányellenes tevékenységre biztatni, sem az uralkodóval szembefordítani.³⁷

A szokásos püspöki akcióktól eltért, közvetlenebbül politikus volt Schopper György püspök 1892-es akciója. Ő a képviseléválasztás előtt felszólította papságát, hogy csak olyan jelöltet támogasson, ki megígéri a katolikus elvek támogatását. Hasonló körlevelet bocsátott ki Schlauch, Hornig, majd később Fireczák Gyula munkácsi görög-katolikus püspök is.³⁸ A „rozsnói pontok” alapján 76 képviselőt választottak meg. Ezek reverzalist adtak arról, hogy szembeszállnak az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal.³⁹

Az egyházi és világi főrendek közös, törvényhozáson kívüli akciójának egyik leglényegesebb módja a különböző katolikus egyesületek létrehozása, vagy a már meglévőknek erősítése.

Az 1847-ben alapított Szt. István Társaság 1886-ban éled újjá, mikor Zichy Nándor áll az élére. Külön irodalmi és tudományos osztályt alakítanak,

³⁴ Kik különben a püspökkari kar megbízottai voltak a világi főrendekkel folytatott megbeszéléseken.

³⁵ Lásd például Hidassy Kornél szombathelyi püspök 1893 októberében Steiner székesfehérvári püspökhöz intézett levelét. Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban SzPL). Steiner Fülöp püspök levelezése és hivatalos iratai. Nr. 5835/III.

³⁶ PÉ 1893 11. 30.

³⁷ PÉ 1893. 12. 4. és 7. A közös pásztorlevelet 1894. január 6-án hozták nyilvánosságra. Az egyes püspökök saját egyházmegyéjük számára kísérő levelet adtak ki hozzá. Ezen kísérőlevelek általában sokkal élesebben fogalmaznak, mint a közös pásztorlevél. Kivétel ez alól Samassa, Császka, Bubits és Vaszary kísérőlevele. *Salacz*: i. m. 281.

³⁸ *Sziklay János*: A katolicizmus történetéből. A Magyar Állam negyvenéves jubileuma, 1859—1899. Bp. 1899. 136.

³⁹ Magyar Sion, 1895/315.

létrehozzák a Társaság folyóiratát, a *Katholikus Szemlét*. Ezt a főpapság is messzemenőig támogatja.⁴⁰

Szt. Vince egyesületek néven alamiznaosztogató szervezeteket létesítenek. Szt. Imre egyesület néven a katolikus egyetemi hallgatók csoportját hozzák létre. Aquinói Szt. Tamás Társaság néven az egyház hivatalossá vált filozófiájának, a tomizmusnak terjesztésére alakul egyesület.

Az említett egyesületek elsősorban a műveltebb, az értelmiségi közönség szervezését tűzték ki célul. A szélesebb közönség számára más egyesületi formákat alkalmaznak. A kilencvenes évek elején megélnék a legényegyleti mozgalom, melyben a püspöki kar által bátorított s ellenőrzött alsópapság talál új tevékenységi formát.

A főrendiházi ellenzék akciónak egyik igen lényeges része a katolikus kör mozgalom megindítása volt. Az eddig elsősorban értelmiséget szervező Budapesti Katolikus Kör 1892 októberében Esterháznak, a kör elnökének kezdeményezésére elhatározza, hogy a katolikus kör mozgalmat vidékre is ki kell terjeszteni, s a kialakuló katolikus kör hálózatban a budapesti körnek kell a központ szerepét betöltenie.⁴¹

Míg a katolikus körök alapvető feladata a katolikus lakosság állandó szervezetségben tartása, bármely akcióra mozgósíthatósága, addig a főrendiházi ellenzék aktívabb szárnya egy sokkal demonstratívabb egyházpolitika ellenes akcióra is gondol. Ez a demonstráció a katolikus nagygyűlés.

Zichy Nándor már 1892 végén kéri a püspöki kart, hogy támogassa egy országos katolikus nagygyűlés megtartását. A püspökök többségének tetszik az ötlet, de a kormány és a püspöki kar kapcsolata nem elég feszült még ekkor ahhoz, hogy a püspöki kar vállalni merné egy ilyen nagyszabású demonstrációval a kormány provokálását.⁴²

Mivel a püspöki kar még nem helyesli az országos katolikus nagygyűlés megtartását, a főrendiházi ellenzék aktívabb szárnya helyi nagygyűlések megtartására határozza el magát.

1893 februárjában *Sopronban* szervez Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric ilyen demonstrációt.⁴³ A nagygyűlés napirendjén szerepel a katolikus autonómia követelése, az egyházpolitikai törvényjavaslatok elleni tiltakozás és harc az iskolák katolikus szellemének megerősítéséért.

A nagygyűlés két további határozata azt mutatja, hogy a főrendiházi ellenzék aktivista szárnya az eddigi politikai akcióformákat a törvényhozáson belüli tiltakozás, az udvari körökkel és az uralkodóval való tárgyalások stb. új tevékenységi formákkal kívánja kiegészíteni. A soproni nagygyűlés létrehozza a gyűlés állandó végrehajtó bizottságát „a dolgok mikénti fejlődésének megfigyelése céljából”. Ez kétségtelenül a tiltakozó akció része, de már nem pillanatnyi akció jellegű, hanem egy hosszabb akciósorozat állandó intézménye.

⁴⁰ *Galántai József*: Egyház és politika 1890—1918. Bp. 1960. 43—44.

⁴¹ Kéri a megyéspüspököket, engedélyezzék egyházmegyéjük területén az új körök létesítését. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 44. 2963 1893. Esterházy Vaszarjnak. A kérést közvetítő Esterházy már korábban is törekedett saját birtokán katolikus szervezetek létrehozására. OL. P 194. Esterházy Miklós Móric iratai.

⁴² PÉ 1892. 12. 15. Egyedül Steiner Fülöp székesfehérvári püspök foglal állást a nagygyűlés azonnali megtartása mellett. Ő az, aki mint a német katolikus mozgalommal legszorosabb kapcsolatot tartó püspök a németországi katolikus nagygyűlésekre is állandóan meghívót kap. SzPL 5835/III.

⁴³ A gyűlésen állítólag kétezen vettek részt. Magyar Sion, 1893/936.

A nagygyűlésen az Esterházy által vezetett Budapesti Katolikus Kör titkára, Gyürky Ödön terjeszti elő, az olyan szervezkedés tervét, amely már túlmegy a tiltakozó akciókon s a „katolikus társadalom” állandó megszervezettségét tűzi ki célul.⁴⁴

Az előterjesztés alapján nyilvánvaló, hogy egyfajta központilag irányított katolikus tömegmozgalom csiráiról van itt szó, amely messze túlmegy a főrendiházi egyházpolitikai ellenzék többségének elképzelésén, s csak ennek legaktívabb, legradikálisabb szárnya kezdeményezi, s támogatja.

Az áprilisban tartott *komáromi* katolikus nagygyűlés méginkább mutatja, hogy e szervezkedési forma messze túlmegy a főrendiházi kereteken. Igaz, hogy a gyűlés világi elnöke, Esterházy, de szervezője, Molnár János komáromi apátkanonok, aki az elkeresztelési rendelet megtagadásával, azaz egyéni tiltakozó akciókkal vált ismertté. A gyűlés szónokai között egyaránt szerepelnek a katolikus főurakhoz korábban csatlakozott papok, a kormányellenes papi akciók szervezői, s a korábbi antiszemita mozgalom s katolikus tagjai.⁴⁵ A novemberben tartott *szabadkai* nagygyűlés is a főrendiházi aktivista szárny vezetése alatt zajlott.

A kormány éppen a hagyományos politikai akciómódszereken való túllépés miatt tartotta veszélyesnek az ilyen katolikus gyűléseket.⁴⁶ Tudták, hogy a papság igen erősen tudja befolyásolni híveit egyes politikai akciók támogatására is, s ezáltal az egyházpolitikai törvények, a katolikus mozgalom kérdése messze túlmehet a törvényhozási, politikai problémákon. Ez az oka annak, hogy Hieronymi belügyminiszter nem sokkal a soproni gyűlést követően, amikor híre érkezett a komáromi gyűlés meghirdetésének, rendeletet adott ki, amelyben megtiltja a vallási szertartások és a politikai akciók összekapcsolását.⁴⁷

A főrendiházi aktivista csoport annak ellenére, hogy új akciómódszerei eltértek a hagyományos főrendi és katolikus politikától, mindig szem előtt tartotta az egyházi fensőbbbség, a püspöki kar álláspontját. Ez hívó katolikus voltukból következett, mely nem engedte meg számukra olyan politikai akciók indítását, melyekben a püspökök s nem utolsósorban a hercegprímás nem támogatta őket. Igen fontos volt ezen kívül az a felismerés, hogy katolikus politikai mozgalmat nem lehet indítani hivatalos egyházi állásponttal szemben. Így többször is megkísérlik az akcióegység létrehozását, olyan képviselőházi és főrendiházi politikusokkal, akiknek a mozgalomba való bevonását a püspöki kar helyeselné, s akik, társadalmi és politikai súlyukkal, a hagyományos módzerekkel is esetleg lehetővé tennék a győzelmet a közvetlen politikai harc, az egyházpolitikai törvényjavaslatok porondján. Ezen kísérletek sokkal kevesebb eredményt hoztak, mint az új típusú, a tömegmozgalomra irányuló erőfeszítések. A hercegprímásnál, s később Szapáry Lászlónál tartott értekezleteken nyilvánvalóvá válik, hogy a pártkülönbségek, s elsősorban a közjogi kérdés annyira

⁴⁴ Gyürky kétfajta katolikus társadalmi egyesületet javasol: a városokban katolikus köröket kell létrehozni, melyek feladata a katolikus lakosság társadalmi érintkezésének biztosítása. Falun katolikus olvasóegyleteket kell alakítani, melyekhez katolikus szövetkezetek, magtárak csatlakoznának. EPL Vaszary nem iktatott iratok. A püspöki karhoz küldött beszámoló a soproni nagygyűlésről.

⁴⁵ A nagygyűlésen mintegy négyezren vettek részt. Magyar Sion, 1893/937.

⁴⁶ A szabadkai nagygyűlést először októberben akarták megtartani, de ekkor a hatóságok betiltották, s ezért került rá sor csak novemberben. Katolikus Szemle, 1893/848.

⁴⁷ Státny Archív Bratislava (a továbbiakban ŠAB) Főispáni bizalmas 201, 9/1893.

megosztják a politikusokat, hogy lehetetlen a tervezett akcióegységet létrehozni. Egyedül a katolikus autonómiai kongresszus szorgalmazásában tudnak megegyezni.⁴⁸

Az alsópapi, középrétegi mozgalom kialakulása

A katolikus mozgalom másik, a püspöki kartól és a főrendiházi ellenzék-től független irányzatának gyökereit a nyolcvanas évek elején, az *Antiszemita Párt* megalakulásával egyidőben lehet először kitapintani. Magának az antiszemita mozgalomnak szoros kapcsolata volt a katolikus szervezkedéssel, de a kettőt nem lehet azonosítani, többek közt azért sem, mivel az antiszemita mozgalom vezetői és résztvevői között nagy számban voltak nem katolikusok, s így tartós együttműködés, vagy valamiféle egyesülés e két irányzat között nem jöhetett létre.

1882-ben a *Religióban* több cikk jelent meg, amely a magyarországi katolikusokat szervezeteik kiépítésére buzdította. A mozgalmat egyrészt a már működő *Katholikus Elvbarátok Szövetségére* akarták építeni, amely erősen antiszemita hangnemből lánított a kormány ellen, másrészt egy új, a *Katholikus Érdekeket Védő Központ* létrehozását tervezték. Mayer J. Arno, a *Katholikus Társadalom* című kis lap szerkesztője, az új központ feladatát egyrészt a liberalizmus, szabadkőművesség és a zsidók elleni küzdelemben, másrészt a keresztény szövetkezeti mozgalom fejlesztésével a katolikus iparosok és kereskedők érdekvédelmében látta.⁴⁹ Az akció sikertelen, mivel sem a püspöki kar, sem a főrendiházban ekkor éppen az izraeliták és keresztények közötti polgári házas-ságra vonatkozó törvényjavaslat ellen küzdő csoport vezetői Zichy, Cziráky stb. nem támogatják antiszemita jellege miatt.⁵⁰ Az alsópapság politikailag hasonló álláspontot képviselő része, és azok a katolikus körök, amelyek ilyen szervezkedés bázisai lehetnének, az ekkor csúcspontján álló antiszemita mozgalomhoz csatlakoznak.⁵¹

1887-ben az Antiszemita Párt visszaszorult a választásokon és lassan elhalt. Ennek okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a kizárólagos, vagy legalábbis alapvetően antiszemita politizálásra Magyarországon pusztán kampányszerű s nem folyamatos lehetőség volt. Egy-egy pillanatra tömegeket lehetett mozgósítani az antiszemita jelszavakkal, de nem lehetett hosszabb távon megtartani őket. Akadályozták az ilyen típusú politizálást az ország politikai életének tradíciói. A konzervatív politika félt az antiszemiták *tömegmozgalmától*, míg a liberálisok számára maga az antiszemitizmus lényege: egy vallási csoportnak a társadalomból való kizárása volt elfogadhatatlan. A többnemzetiségű országban ráadásul a magyar szupremáciát csak az izraelita szavazatokkal lehetett fenntartani.

⁴⁸ *Bonitz*: i. m. 227 és *Katholikus Szemle*, 1893/285. 1893. március 17-én a képviselőház felszólítja a kormányt, hogy javasolja az uralkodónak egy újabb autonómiai szervező kongresszus összehívását.

⁴⁹ *Mayer J. Arno*: Halaszthatatlan! *Religió*, 1882. 9. 9.

⁵⁰ *Parák József*: Legyünk katolikusok mindenben gr. Zichy Nándor példájára. Bp. 1922. 8.

⁵¹ A Belügyminiszter leiratai 1883. 12. 16-ról, 19-ről és 1885. 4. 16-ról, ŠAB Főispáni bizalmas 85. 519/1883. 86, 527/1883, 104, 147/1885.

A mozgalom belső ellentétei — elsősorban a közjogi kérdésben való megosztottsága — is lényeges szerepet játszottak a kormány erősebb ellenakciói mellett az antiszemita mozgalom lehanyatlásában.

A mozgalom katolikus tagjai: Lonkay Antal, a *Magyar Állam* kiadója, Szemnecz Emil, a laphoz közelálló újságíró, annak későbbi szerkesztője, Tomor Ferenc tanár és mások, új párt alapításán gondolkodnak, melynek a „keresztény néppárt” nevet adnák. Úgy látják, hogy nyíltan, és kizárólagosan antiszemita színezetű mozgalommal nem lehet ekkor Magyarországon politizálni, s inkább az általánosabb keresztény jelzöt használják. A katolikus sajtó egy része: A *Magyar Állam*, a Clair Vilmos által ekkor alakított, szintén antiszemita *Keresztény Magyarország* támogatják az új kísérletet, de a tradicionálisabb katolikus lapok még mindig félnak a mozgalom antiszemitizmusától, bár helyeslik a keresztény név felvételét.⁵²

A csoport 1889—90 között „Magyar Néppárt” néven működik, de sem a névváltoztatás, sem a katolikusok különválása nem teszi lehetővé az antiszemita mozgalom újjáélesztését, vagy egy antiszemita jellegű katolikus mozgalom létrehozását.⁵³

Az 1890. évi „elkeresztelési rendelet” új lökést ad az alsópapság ellenzéki politizálásának. 135 esperesi kerület küld tiltakozó jegyzéket a törvényhozáshoz, melyet a főrendiházi katolikus ellenzék tagjai terjesztenek elő. A *Magyar Állam*, melyet Lonkay halála után Hortoványi József és Szemnecz Emil vettek át, „Magyarország dekatonizálásának fázisai”, „Katolikusok ébredetek”, „Talpra világi katolikusok” címmel indít cikksorozatot.⁵⁴ Tulajdonképpen ez a lap fogja össze a papi tiltakozás különböző formáit, egyrészt publicitást biztosítva azoknak, másrészt a meglévő példák követésére buzdítva az alsópapság tagjait.

Tipikus alsópapi tiltakozási forma a Csáky-féle rendelet figyelmen kívül hagyása. Ebben válik híressé, sőt hirhedtté Molnár János komáromi apátplébános, aki ellen a keresztelési bizonylat át nem küldéséért összesen 25 alkalommal indítottak eljárást.⁵⁵ A *Magyar Állam* minden eljárást részletesen ismertet és Molnárt példaként állítja a magyarországi papság elé. Így a különböző egyéni tiltakozási formák összefogásával a lap gyakorlatilag az alsópapság egyfajta szervezőjévé válik. A papság szervezése mellett a *Magyar Állam* publicistái elsősorban ahhoz a katolikus dzsentrí-hivatalnoki réteghez szólnak, amely már az antiszemita mozgalomnak is bázisa volt, ezt buzdítják a kormány egyházpolitikájával járó szembeszegülésre.

A kilencvenes évek elején születik meg Lepsényi Miklós és Németh Gellért szerkesztésében a politikai katolicizmus szélesebb tömegekhez írott, valóban „mozgalmi” lapja, a *Magyar Néplap*. Az új hetilap igen olcsó, s kezdetben nagy példányszámban tudják terjeszteni. A későbbi áremelés visszaveti a példányszámot, de még így is a *Magyar Néplap* marad a legelterjedtebb, legolvasottabb katolikus lap.⁵⁶

⁵² Keresztény nép-párt I., II., III., *Religió*, 1887. 6., 11., 15., 18.

⁵³ *Kubinszky Judit*: A politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875—1890). Bp. 1976. 223.

⁵⁴ *Dersi Tamás*: A századvég katolikus sajtója, Bp. 1973. 312.

⁵⁵ 14 alkalommal ítélték el összesen 560 forint pénzbüntetésre. *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon. München. 1973, 462—463.

⁵⁶ *Gelsei Biró Zoltán*: A szegedi államfogházban, Győr. 1902. 31 azt írja, hogy kezdetben a lap negyvenezer példányban jelent meg, Dersi szerint a legnagyobb példányszám harmincezer volt, s az áremelés után tizenkétezerre esett vissza. *Dersi*: i. m. 67.

A *Magyar Állam* és a *Magyar Néplap* politikai célkitűzései ekkor még nem túlzottan válnak el egymástól. Hangnemük azonban erősen különbözik, ami a lap olvasótáborából is következik. Amíg a *Magyar Állam* a katolikus középosztály felsőbb, s nem utolsósorban városi rétegeit szeretné megnyerni magának, addig a *Néplap* szélesebb paraszti és kisiparosi olvasóközönsséggel is számol. A lelkeskedő papság megnyerése mindkét orgánium célkitűzései között szerepel.

Egyfajta munkamegosztás alakul ki a főrendiházi aktivista szárny szervezése és a katolikus lapok mozgósító törekvései között. Míg Zichy és Esterházy, bár a főrendiházon kívülre akarják vinni a katolikus mozgalmat, elsősorban az értelmiség, a középosztály megnyerésére törekcszenek, nagygyűléseik zártkörűek, ezekre jegyeket bocsátanak ki, addig a mozgalom középrétegi szárnyának lapjai sokkal szélesebb kört akarnak megnyerni maguknak, és sokkal spontánabb akciókat terveznek.⁵⁷

Történnék kísérletek a középrétegi mozgalom és a főrendiházi ellenzék tevékenységének összehangolására is. A katolikus lapok felhívására Zichy Nándor címére kérvényeket küldenek, melyek a kormány egyházpolitikája ellen tiltakoznak. Zichy 1893 decemberében már százezer eddig benyújtott tiltakozásról beszél, 1894 márciusában pedig már kétszázötvenezer aláírásról. A számok nyilvánvalóan túlzóak, de kétségtelen, hogy a katolikus körök szervezésén kívül ez az aláírásgyűjtés az, amivel a lelkeskedő papság híveit az egyházpolitikai ellenzék számára megnyeri.

A mozgalom két szárnyának találkozása, a budapesti nagygyűlés

1893 végéig a főrendiházi aktivista csoport szervezkedése és a középrétegeket mozgósító katolikus lapok akciója tehát egyelőre külön-külön folyik. A két szárny kapcsolata egészen 1894 elejéig nem egyértelmű. Ennek elsődleges okát a főrendiházi ellenzék összetételében kell keresnünk. Zichynek és társainak úgy kell politikai akciójukat szélesíteniük, hogy közben a főrendiházon belül akcióegységben maradhassanak azon katolikus főurakkal, akik az egyházpolitikai törvények elleni harcot pusztán a törvényhozás és a kabinetpolitika módszereivel akarják megvívni. Másrészt a püspöki kar ellenállásával is számolniok kellett, amelynek többsége fél egy katolikus tömegmozgalom kialakításától.⁵⁸

Amint már említettük, 1893 végén a püspöki kar politikájában bizonyos megélénkülés következik be. Ebben kétségkívül meghatározó szerepet játszott XIII. Leó Constanti Hungarorumja, az ezt kísérő Rampolla-levél, mely aktívabb ellenállásra szólítja fel a püspököket, s a polgári házasságra vonatkozó törvényjavaslatnak a képviselőház elé kerülése. A püspöki kar tagjai egyre ellenzéki politikára ösztönzik a hercegprímást, így az a november 30-i püspökkari értekezleten már helyeslőleg terjeszti elő Zichy Nándornak az országos katolikus nagygyűlésre vonatkozó tervét.

A nagygyűlés, a széleskörű törvényhozáson kívüli akció elfogadása kétségtelenül a Zichy-csoport győzelme. A püspöki kar még ekkor is fékezni pró-

⁵⁷ Lásd pl.: *Rusticus*: Miről prédikáljunk a búcsújáró helyeken. Magyar Sion, 1893/241—245. A búcsújárások politikai célú fölhasználásáról.

⁵⁸ Lásd Zichy 1893. nov. 21-i levelét Mihályfi Ákoshoz, melyben azt írja, hogy a püspöki kar akadályozza tevékenységét túlzott óvatosságával. OSzK Levelestár.

bálja a katolikus mozgalom kiszélesítésére törő kísérleteket, mikor az előkészítő bizottság tárgysorozatából a keresztény szocializmusról szóló előadást „mint ez idő szerint nem opportunus tárgyat” kihagyni javasolják,⁵⁹ és csak zártkörű gyűlés megtartását engedélyezik.

Az előadások szövegét a hercegprímás előzetesen megkapja jóváhagyásra, s a püspökök ragaszkodnak az általa összeállított személyekből álló nagygyűléshez.⁶⁰

A budapesti katolikus nagygyűlést 1894. január 16-án tartották a Redoutban. A püspöki kar szinte teljes létszámban megjelent, s a főrendiházi egyházpolitikai ellenzék világi tagjai közül is sokan jelen voltak. A világi főrendek nemcsak a Zichy-csoport tagjai közül kerültek ki, s így ebben a demonstrációban sikerült Zichynek és Esterháznak összefognia a főrendiházi ellenzék két szárnyát. A nagygyűlés tényleges tömegeit a megyéspüspökök által mozgósított személyek és a *Magyar Állam* olvasóköréből kikerülők adták. A *Magyar Néplap* táborának nagyrésze olyan társadalmi réteghez tartozott, mely nem volt képviselve az imponzáns nagygyűlésen.⁶¹

Nemcsak a nagygyűlés léte és összetétele, hanem határozatai is a katolikus politikai akció szélesedését, egyre aktívabbá válását mutatták. Ezek a határozatok hangsúlyozták a katolikus körmozgalom fontosságát, a katolikus sajtó erősítésének szükségességét, felszólították a vidéki katolikusokat, hogy szervezzenek katolikus nagygyűléseket, s megismételték a rozsnyói pontokat, amelyek szerint a jó katolikus csak olyan képviselőjelöltre adhatja szavazatát, aki hitet tesz (reverzálist ad) a katolikus érdekek védelméről, elsősorban az egyházpolitikai törvényekkel való szembeszegülésről.⁶²

A budapesti nagygyűlés tehát demonstrálta a katolikus mozgalom két szárnyának együttműködését és azt, hogy a püspöki kar s a főrendiházi ellenzék világi tagjai egyetértenek az aktivista csoport azon törekvésével, hogy új akciókkal kísérli meg az egyházpolitikai törvények elfogadását megakadályozni.

A mozgalomtól a szervezett pártig

A középrétegi csoport az önálló katolikus politikáért

A *Magyar Állam* és a *Magyar Néplap* már 1891-től állandóan felszólításokat közölnek, melyek a katolikus főrendektől egy önálló katolikus párt megalkotását követelik. Különösen heves ez az agitáció az 1892-es választásokat közvetlenül megelőző időszakban.⁶³

A katolikus körök centralizáltabb szervezési formája a középrétegi csoport tagjaiban ilyen párt előképét sejteti. A Religió már a magyarországi kato-

⁵⁹ PÉ 1903. 11. 30.

⁶⁰ PÉ 1893. 12. 7.

⁶¹ A nagygyűlés súlyát növelte, hogy maga a hercegprímás tartotta a megnyitó beszédet. Utána Zichy Nándor unokaöccse: Zichy János és Esterházy Miklós Móric beszéltek. A többi hozzászóló a mozgalom másik szárnyából került ki, ami mutatja, hogy itt a politikai katolicizmus összefogásáról volt szó.

⁶² A nagygyűlés leírására lásd: *Magyar Néplap*, 1894. 1. 19, Vasárnapi Újság, 1894/4, *Keményffy K. Dániel*: Vaszary Kolos. 1855—1905. Esztergom. 1905. 116; *Énsian*: Clericale Umstürzler. Berlin. 1895. 31. *Sziklay*: i. m. 138.

⁶³ *Galántai*: i. m. 56; *Dersi Tamás*: Századvégi üzenet. Bp. 1973. 334; *Bíró*: i. m. 35.

likus Centrumpártról, mint az országszerte alakuló katolikus körök összefogó szervéről ír.⁶⁴

A budapesti katolikus nagygyűlés után a *Magyar Néplap*, a *Magyar Állam* és Markos Gyula antiszemita vicclapja, a *Herkó Páter* a pártalakítást szinte minden számában követeli. A katolikus mozgalom főrendi vezetőit felszólítják, hogy alakítsák meg végre a pártot, melyet néppártnak, magyar néppártnak neveznek. A név eredete ahhoz az antiszemita katolikus csoporthoz nyúlik vissza, melynek tagjai a Magyar Állam körének legaktívabb tagjai.

A párt jellegére vonatkozóan többféle álláspont alakult ki. A mozgalom egy része minden más felekezettel szembeszálló, minden politikai ellentétet a zsidókkal azonosító pártot szeretne létrehozni, vagyis a katolikus antiszemita pártot újjáéleszteni. A mozgalom higgadtabb tagjai tisztában vannak azzal, hogy a püspöki karral és a főrendiházi ellenzékkel közös akciót nem lehet ezen az alapon megindítani, s bár ők is antiszemiták, nem az antiszemitizmusra akarják építeni a pártot. A többi felekezettel sem akarnak élesen szembeszegülni, s inkább a keresztény jelzöt alkalmazzák a katolikus helyett.⁶⁵

Az 1894 folyamán megjelenő programjavaslatok jelzik a közép rétegi csoporton belüli álláspontkülönbségeket.

A *Magyar Állam* mindig a katolikus valláspolitikai követelésekből indul ki, s ehhez csatlakoztatja a katolikus-konzervatív szociálpolitikai elképzelések követeléseit. A lap, hangsúlyozva, hogy ő az egyetlen magyarországi katolikus napilap, valamiféle vezetős szerepre törekszik. Ez abban nyilvánul meg, hogy magának vindikálja a katolikus érdekek védelmének kizárólagos jogát. Mint ilyen gyakran szembekerül a püspöki karral és a főrendiházi ellenzékkel, még annak aktivista csoportjával is, mikor követeléseket szegez ezekkel szembe, s a követelések nem teljesítése esetén, mint az egyedüli helyes katolikus vélemény hordozója éles hangon kritizálja azokat.⁶⁶

A *Magyar Néplap* programtervezeteiben nem a katolikus követelések, hanem a szociális problémák orvoslása áll az első helyen. A keresztény érdekvéviselői szervezetek, a katolikus szövetkezetek megalakításának hangsúlyozása, s a választási rendszer megreformálása adják e programtervezetek lényegét.⁶⁷ Így, míg a *Magyar Államnál* a lap katolikus volta adja indoklását az előterjesztett szociális és társadalomszervezési programnak, addig a *Magyar Néplapnál* éppen ez utóbbi ad apropót az egyházpolitikai ellenzékhez való csatlakozáshoz, hiszen a lap propagandája szerint a nép rossz helyzetét, elnyomatását ugyanaz a „zsidó, szabadkőműves liberalizmus”, azaz a szabadelvűpárti kormánypolitika okozza, amely az egyházpolitikai törvények segítségével a vallástalanságot akarja rákényszeríteni Magyarországra. Így a *Magyar Néplap* által javasolt pártnak mindenekelőtt „népmentő” pártnak kell lennie, s mint ilyennek természetesen, katolikusnak, kereszténynek. A lap mindenekelőtt széles

⁶⁴ Katolikus Centrumpártról Magyarországon, Religió, 1893. 7. 19.

⁶⁵ A katolikus jelzővel szemben a kereszténynek alkalmazása kétfajta értelmezési lehetőséget hordoz. Egyrészt oka lehet, hogy a mozgalom tagjai félnek egy kizárólagos katolikus párttal szemben alakuló más felekezeti pártoktól, másrészt az összefoglaló keresztény jelző az antiszemitizmusnak lehet egyfajta burkolt formája: Az összes keresztény felekezet összefogása a nem keresztény izraelita felekezettel szemben. Lásd például Clair Vilmosnak kimondottan antiszemita lapját, mely *Keresztény Magyarország* címmel jelenik meg.

⁶⁶ *Dersi*: A századvég. 87–88.

⁶⁷ Felmerül az is, hogy a Néppárt csak az adott időszakban népszerűsített konzervatív, vagy nemzeti agrárpárt előképe, vagy csírája. *Magyar Néplap* (a továbbiakban MN), 1894. 8. 24.

vidéki olvasóközönséghez szól, s ezt sokkal jobban meg lehet fogni a szociális és politikai (választási rendszer, közigazgatási rendszer) problémák hangsúlyozásával, mint az elsődlegesen katolikus program nyújtásával.

A *Magyar Néplap* által indított akciók nem kötődnek annyira a püspöki karhoz és a Zichy csoporthoz, mint a *Magyar Állam* akciói, annak ellenére, hogy — mint már említettük — a *Magyar Néplap* cikkei is aktívabb ellenzéki tevékenységre sarkallják a fenti két csoportot.

1894 nyarán a *Néplap* által megindított leglényegesebb akció az aláíráson keresztüli pártszervezés: Júniusban aláírási íveket tesznek közzé, amelyek az alakulandó párthoz való csatlakozást teszik lehetővé.

A csoporthoz szorosabban kapcsolódó harmadik lap, a *Herkó Páter* inkább Lepsényi *Magyar Néplap*jához áll közel. Konkrét politikai elképzelés igen ritkán fordul elő benne, s elsősorban az éles antiszemita hangvételű kormánytámadás jellemzi.

A három lapot a közjogi kérdéshez való viszony is megosztja, bár ellentéteik 1894 folyamán még nem okoznak szakítást közöttük. A Herkó Páter a legmesszebbmenőkig a függetlenségi koncepció híve. A Magyar Állam magát Kossuth pártinak vallja, de a létező függetlenségi pártok közül egyikkel sem azonosul. A Magyar Néplap a közjogi kérdés másodlagosságát hangsúlyozza, s kiemeli annak a veszélyét, hogy a kialakuló mozgalmat a közjogi kérdés megossza.

A Zichy csoport akció-formái

1894-ben egymás után kerültek az egyházpolitikai törvényjavaslatok a főrendiház elé. Zichy és társai számára az egyik leglényegesebb akció a főrendiházi ellenzék olyan erős megszervezése és lehetséges kibővítése volt, hogy a betervezett és a képviselőház által jóváhagyott törvényjavaslatokhoz a főrendiház ne adja támogatását. A javaslatok tárgyalása előtt a püspöki kar elhatározza, hogy a főrendiházon belüli akciót összehangolja az ellenzék világi résztvevőivel.⁶⁸ Vaszary is és Zichy is körlevelet intéz a püspökökhöz s világi pártbíveihez, hogy teljes létszámmal jelenjenek meg a főrendiházban, az említett törvényjavaslatok tárgyalásán.⁶⁹ Az akció azonban csak kezdetben sikeres. Májusban ugyan a főrendiház elveti a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, de nem egészen két héttel később elfogadja. Ugyanígy a többi javaslat is, bár hosszabb vita után, s visszautasításokon keresztül, de elfogadást nyer. Igaz, hogy az elfogadott javaslatoknál a kormánynak alig 1—2 fős többsége van.⁷⁰

A főrendiházon belüli tiltakozásból, a törvényjavaslatok elleni felszólalásokból csak halványan körvonalazódik a katolikus mozgalom vezérkara. A püspöki kar részéről Schlauch Lőrinc ötször, Vaszary háromszor, Hornig Károly kétszer, Steiner Fülöp pedig egyszer szólnak hozzá a törvényjavaslatokhoz. Felszólalásaik mindig a püspöki kar előzetes jóváhagyásával történtek, így hozzájárulásuk gyakoriságát inkább tekintélyük, mint az egyházpolitikával való szembenállásuk élessége határozta meg.

⁶⁸ PÉ 1894. 4. 20.

⁶⁹ A körleveleket lásd SzPL 5835/III.

⁷⁰ Az egyházpolitikai törvények elfogadásával kapcsolatos 1894 május—júniusi kormányváltásra lásd: *Tisza István: Az 1894. május—június havi krízis történetéhez*. Tisza István összes munkái 4. sorozat Bp. 1923. I. és *Hanák Péter* (szerk.): *Magyarország története 1849—1918*. Bp. 1972. 292.

A világi hozzászólók közül Zichy Nándor 1892 júliusa és 1895 májusa között összesen húsz alkalommal tiltakozott a kormány egyházpolitikája ellen, Esterházy Miklós Móric hét alkalommal. Szapáry István öt, Szécsen Antal, ifj. Széchenyi Imre, Vécsey József négy—négy, Szapáry Géza és Dessewffy Aurélhárom—három alkalommal ítélték el az új törvényjavaslatokat. Az utóbb felsorolt személyiségek a tömegmozgalomhoz közeledő akciókba nem kapcsolódtak be.

A hagyományos főrendi politikai akciók nem csupán a törvényhozásban folytatódnak. Zichy és csoportja megpróbál az udvarnál is olyan kampányokat indítani, melyek segítségével megakadályozhatnák az egyházpolitikai javaslatok törvényerőre emelkedését.⁷¹

Az udvarnál Károly Lajos főherceg, és elsősorban felesége az, aki sokat tesz az egyházpolitikai ellenzék érdekében.⁷² Zichyék agitációjukban arra hivatkoznak, hogy az uralkodó mellettük áll, s ezt megerősíti a közönség szemében az a tény, hogy az egyházpolitikai ellenzékhez tartozó udvari és katonai méltóságok elmentek a polgári házasság vitájára, míg a kormány egyházpolitikáját támogatók nem.⁷³ Maga Zichy úgy tesz, mintha gyakran fogadná őt az uralkodó, s mintha ez azt tükrözné, hogy az ő egyházpolitikai elképzeléseit támogatja.⁷⁴

A magyarországi konzervatív körök 1894 tavaszán a bécsi udvari körökkel együtt kormányváltoztatásra is gondoltak, melynek lehetőségét szemükben megerősítette a Wekerle-kormány lemondása. A felmerülő kormánylistán nem az egyházpolitikai ellenzék vezetői szerepelnek, de Esterházy Miklós Móric szóbakerül, mint a király személye körüli miniszter, ami kifelé újfent az egyházpolitikai ellenzék és az uralkodó jó kapcsolatát dokumentálja.⁷⁵

A Zichy-csoport eddigi önálló politikai szervező akciói közül a katolikus nagygyűléseket folytatja. 1894 nyarán három ilyen nagygyűlést tartottak.

A május 14-én tartott *zsolnai* nagygyűlésen Zichy Nándoron kívül a Pongrácz grófi család több tagja és Odescalchi Livió herceg is résztvettek. Molnár János jelenléte azt mutatja, hogy a Zichy-csoport egyre szorosabb kapcsolatot épít ki az alsópapi mozgalom egyes képviselőivel; egy szélesebb mozgalom kiépítéséhez szükség van a politikailag aktív papsággal való szövetségkötésre.⁷⁶

Míg a zsolnai nagygyűlés a győzelem pillanatában zajlott le, hiszen május 10-én a főrendiház meglepően nagy többséggel, 25 fővel elvetette a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, addig a következő, a *pozsonyi* nagygyűlés a törvényjavaslat főrendiházi elfogadása után történt meg. Zichy ekkori álláspontja mutatja, hogy mennyire szorosan összekapcsolja a főrendiházi akciókat a törvényhozáson kívüli szervezkedéssel. Június 6-án írja Steinernek, hogy ideiglenesen fel kell hagyni a nyílt akciókkal, s csak a vidéki katolikus körök, kevésbé látvá-

⁷¹ Zichy Nándor Steinernek 1894. 3. 2, SzPL 5835/III.

⁷² Thallóczy Lajos naplója OSzK Quart Hung. 2459/I. (Thallóczy napló) 1894. 5. 8-i bejegyzés 481—482. Valószínűleg innen ered a Zichy-család kapcsolata Károly Lajos fiával, Ferenc Ferdinánddal.

⁷³ *Tisza*: i. m. I. 681.

⁷⁴ Thallóczy-napló 1894. 5. 21. 490. és 1894. 6. 12. 525—526.

⁷⁵ Salacz Gábor iratgyűjtése, az MTA Történettudományi Intézet gyűjteményében. Wien Staatsarchiv, Polit Arc. Liasse Intern, XXXI, 246—248. Szapáry Gézané Kálnoky külügyminiszternek írott 1894. ápr. 18-i levele ismerteti a tervet és a kormánylistát. Az ilyen reményeket természetesen megsemmisítette az új Wekerle-kormány kinevezése.

⁷⁶ A gyűlést két nyelven, magyarul és szlovákul tartották. Lásd a gyűjtésről szóló beszámolókat: Fejérmegyei Napló (a továbbiakban FN) 1894. 5. 17; *Religió*, 1894/1/37; *Katolikus Szemle*, 1894/499.

nyos, de annál hasznosabb szervezését kell folytatni.⁷⁷ Új taktikát javasol: fogadják el a polgári házasságot, hogy a többi törvényjavaslat ellen, s a katolikus társadalom szervezéséért könnyebben lehessen harcolni. A székesfehérvári püspök nem helyesli ezt, szerinte amíg a törvény nincs szentesítve, addig nem szabad elfogadni.⁷⁸ A nagygyűlés határozataiban tükröződik a katolikus mozgalom egyre céltudatosabb programja és erősödő szervezettsége. A konkrét követelések mellett szerepel ugyanis a katolikus szellemű társadalom létrehozása, mint alapvető célkitűzés, s egy olyan, az egyes nagygyűlések állandó bizottságaiból álló országos bizottság terve, mely a katolikusok harcaát összehangolja.⁷⁹

Az 1894 nyarán tartott harmadik, a *nagytapolcsányi* nagygyűlés szervezése nem közvetlenül Zichy Nándoréktól indul, hanem az egyházpolitikai ellenzék egy hozzájuk közelálló tagjától, Odescalchi Livió hercegtől. A helyi katolikus birtokosok által támogatott nagygyűlés határozatai csak a szokásos katolikus követeléseket tartalmazzák; ezeket viszont igen nagy példányszámban röpiratokon is terjesztik.⁸⁰

A főrendiházi aktivista csoport 1894-ben a mozgalom támogatására katolikus politikai lapot alapított, a *Fejérmegyei Naplót*. E cselekedet még egyértelműbben tükrözte a konkrét egyházpolitikán túlmenő célkitűzéseket.⁸¹ Ilyen lap szükségessége már a budapesti nagygyűlést megelőzően, annak szervező bizottságában is felmerült, de magának a nagygyűlésnek szervezési problémái ideiglenesen hátterbe szorították a lapalapítás feladatát.⁸²

Február végén Zichy és Esterházy felhívást küldenek a püspöki kar tagjaihoz, egyéb egyházi személyiségekhez s a főrendiházi ellenzék világi tagjaihoz, s ebben erkölcsi s anyagi támogatást kérnek.⁸³ A felhívás eredményes: március végére részben Zichy és Esterházy adományaiból, részben a beküldött összegekből összegyűlik annyi, hogy meg tudják indítani a Fejérmegyei Naplót, hetente háromszor megjelenő lapként.⁸⁴

A lap szerkesztőjeül Bonitz Ferencet, a *Magyar Állam* egyik belső munkatársát hívják meg. A lap anyagi lehetőségei igen szerények, a híryanagot ők is elsősorban a fővárosi nagy lapoktól veszik át. A lap egyéni profilját a szerkesztésnél jelenlevő Esterházy és a cikkeket rendszeresen küldő Zichy írásai adják.⁸⁵

Már a lap megindulásának pillanatában igen élesen merül fel a magyarországi politikai katolicizmus egyik leglényegesebb belső problémája, amely

⁷⁷ Zichy—Steinernek 1894. 6. 6. SzPL 5835/III.

⁷⁸ Bundala Mihály—Steinernek 1894. 6. 29. SzPL 5835/III.

⁷⁹ FN, 1894. 6. 30; MN, 1894. 7. 6; valamint Otcoska és társai bejelentése Vaszarinak a nagygyűlés megtartásáról. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) 9/A 4c Dc 3615/1894. A nagygyűlés határozatai hatásaként Szabadkán bács megyei állandó katolikus bizottságot hoztak létre. Kalocsai Néplap, 1894. 10. 6.

⁸⁰ A határozatokat 16 000 példányban terjesztették, s ebből 11 000 szlovák nyelvű volt. Szecsányi Vilmos Vaszarinak, 1894. 6. 17. EPL 9/A 4c Dc 3565/1894.

⁸¹ Eddig egyetlen katolikus napilap létezett, a *Magyar Állam*, A püspöki kar nem azonosulhatott az erősen antiszemita hangnemű s a középrétegi csoporthoz tartozó lappal.

⁸² Bundala—Steinernek 1894. 1. 7. SzPL 5835/III.

⁸³ Az akciót rajtuk kívül csak Steiner ismeri, s maga Vaszary is további információt kér, mivel a felhívás alapján nem tudja eldönteni, hogy a hozzáfordulókat az új lap támogatására buzdítsa-e. EPL. Cat 44. I. 1121/1894. Az, hogy Vaszary Steiner véleményét kéri, mutatja, hogy a két arisztokrata néve nem elég biztosíték számára arra, hogy olyan akcióról van szó, amelyet a püspöki kar támogathat, tehát a hercegprímás „gyanakodva” figyeli az aktivista csoport politikáját.

⁸⁴ Rajner Lajos — Steinernek 1894. 3. 6. és 17. SzPL 5835/III.

⁸⁵ *Bonitz Ferenc*: Egy magyar úr (Esterházy M. M. nekrológ) Budapesti Hírlap, 1925. 1. 24.

később, a Néppárt működésének idején is a katolikus politikát megosztó elvként működött: a közjogi kérdés. A *Fehérmegyei Napló* pontosan akkor áll megindulásra készen, mikor megérkezik Kossuth Lajos halálhíre. Zichy elkeseredetten ír Steinernek: „Tele vagyok aggodalommal Fehérmegyei Naplónkat illetőleg. Ezért írtam, hogy talán most ne is eresszük a közönség közé. Nem tehetjük azt, ha nem merünk a Kossuth mozgalommal szemben határozott állást foglalni, és kimondani: hogy nekünk katolikusoknak ahhoz közünk nem lehet. Az az egyházpolitikában is ellenségünk. De talán nem időszerű a bikát most, midőn dühös, szarvánál fogni. Nem-e gyenge ehhez a lap? Nem kell-e előbb tért foglalnia? Elég biztos-e az olvasó közönségünk?”⁸⁶ Úgy látjuk, hogy nem, s így a lapot csak április közepén, s Kossuthra való utalás nélkül indítják meg.⁸⁷

A lap első számában megjelent *Irányelveink* című cikk, valamint Zichy Nándor: A mi egyházpolitikánk, s Esterházy: Milyen lesz a jövőnk? című írásai a katolikus mozgalom eddigi követeléseit foglalják össze: vissza kell szorítani a korlátlan szabadság liberális felfogását, s helyébe az erkölcsi jó szabadságát kell helyezni. Meg kell akadályozni az egyházpolitikai törvények elfogadását, meg kell szervezni a katolikusokat, az oktatásba vissza kell állítani a vallásos szellemet, s olyan érdekvédelmi szervezeteket kell létrehozni, melyek a katolikus szociálpolitika érvényesülésének biztosítását hordozzák magukban. A három beköszöntő cikk tulajdonképpen a szerveződő katolikus politikai mozgalom elvi, ideológiai programnyilatkozata, mely összefoglalja az európai katolikus szociális és politikai doktrínát, a magyarországi egyházpolitikai ellenzék követeléseit s a szerveződő agrárius mozgalom társadalomszervezési elképzeléseit.

A társadalmi és politikai élet egyre szélesebb szektoraiban folyó katolikus szervezkedés terjedése, fejlődése egyre szükségesebbé tette ennek összefogását, központi irányítását, egyesítését. Ezt, s így egy katolikus politikai párt létrehozását is a főrendiházi ellenzék aktivista csoportjától, mindenekelőtt annak legtekintélyesebb személyiségétől, Zichy Nándortól várták.

Zichy már 1892-ben a választások előtt találkozott a követeléssel, de ettől egyelőre elzárkózott. 1894 elején a budapesti katolikus nagygyűlés szervező bizottságának egyes tagjai arra akarták rávenni Zichyt, hogy innen hirdesse meg az alakuló párt programját.⁸⁸ Zichy ekkor is inkább kitartott a „hagyományos” szervezési módszerek mellett. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy már magával a nagygyűlés megszervezésével kimozdította a főrendiházi ellenzékét és a püspöki kart eddigi politikai módszereiből, s nyilvánvaló volt előtte, hogy a katolikus pártalakítás még mindig elfogadhatatlan ezen csoportoknak. Célkitűzése a liberális egyházpolitika összes ellenfelének összefogása volt. Ezért nem akart szembekerülni azon középrétegi katolikus csoporttal sem, mely a pártalakítást sürgette. Így a *Katholikus Szemlében* írott cikkében a következőket írta: „Természetes az is, hogy a komolyan gondolkodók egy új politikai párt alakulásának szükségességét érzik.” Ezen pártalakulást azonban ekkor még nem időszerűnek ábrázolta.⁸⁹

⁸⁶ Kossuth halála alkalmából Zichy igen erősen kritikus *Időszaki Szemlé*t írt a *Katholikus Szemle* számára. A lap szerkesztője, Mihályfi Ákos, átdolgozta azt, hogy Kossuth hívei ne szakítsanak a lap kiadójával, a Szt. István Társasággal. Zichy elfogadta a javításokat, de ezután expressz levélben kérte Mihályfit, hogy mégis erősebben fogalmazzon Kossuth ellen. (Zichy — Mihályfinak 1894. 4. 8. OSzK Leveléstár) -n-: *Időszaki Szemle*, *Katholikus Szemle*, 1894/25. Az egész kérdést tárgyalja *Mihályfi Ákos: Zichy Nándor grófról in Toma István* (szerk.): *Élet és irodalom*. Bp. 1914. 153—154.

⁸⁷ Zichy — Steinernek 1894. 3. 24. SzPL 5835/III.

⁸⁸ Bundala — Steinernek 1894. 1. 7. SzPL 5835/III.

⁸⁹ -n-: *Időszaki Szemle* — 1894. 1. 27. *Katholikus Szemle*, 1894/83.

A *Fejérmegyei Naplóban* is többször írnak egy új pártalakításról. Ez azt jelzi, hogy 1894 tavaszán, nyarán egy katolikus politikai lap nem kerülhette el a mozgalom csoportjainak egyesítéséről való cikkezést.⁹⁰ Maga Zichy továbbra is habozott.⁹¹

Egyelőre olyan szűkebb bizottságot akar létrehozni, amely a további katolikus akciókat összehangolná, s a mozgalom másik szárnyának tömegbázisát felhasználva egyre több embert mozgósítana.⁹² Ugyanezt a célt szolgálná a *Fejérmegyei Napló*nak a *Magyar Állammal* való, Zichy által tervezett szövetsége, esetleges egyesülése is.⁹³ Az egyesülésbe a függetlenségi színezetű *Magyar Állam* szerkesztői nem egyeztek bele, féltek a főrendi csoport túlsúlyától. A szövetséget pedig 1894 őszén a Magyar Állam és a hercegprímás között felmerült ellentétek teszik bizonytalanná.

Az ellentétek elosztásában Molnár János apátplébános játszott a fő szerepet. Ő, aki tulajdonképpen az alsópapság egyéni tiltakozó mozgalmában vált híressé, ekkorra már a katolikus mozgalom egyik legfontosabb személyisége, kinek a papság előtt tekintélye van, a *Magyar Állam* támogatja, s a főrendi, aktivista csoport akcióiban is résztvesz. Így valamiféle közvetítő szerepet tud betölteni a két csoport között.⁹⁴

1894 őszére a katolikus mozgalom elérkezett arra a fejlődési fokra, amelyen megindulhatott a különböző tevékenységi formák összehangolása, a különböző csoportok együttműködése. Az összefogást volt hivatott betölteni a fejérmegyei katolikus nagygyűlés, amelynek megtartását mind a főrendi csoport, melynek székhelyén tartják, mind a középrétegi csoport erősen támogatta.

A párt meghirdetése, a székesfehérvári nagygyűlés

Október közepén indul meg a székesfehérvári nagygyűlés szervezése. Az előkészítő munkákat tulajdonképpen Zichy Nándor és Steiner Fülöp végzik. A nagygyűlés szervezőinek, szónokainak stábjá is az ő körükből tevődik ki. Mivel azonban mind Zichy, ki ekkorra már a magyarországi politikai katolicizmus legismertebb világi politikusa, mind Steiner, ki a püspöki kar legellenzékibb tagja, szinte jelképpé, s egyben minden katolikus megmozdulás középpontjává, motorjává vált, már a nagygyűlés előkészítő szakaszában nyilvánvaló, hogy nem csupán helyi, megyei megmozdulásról van szó, hanem a katolikus politikai szervezkedés egészének akciójáról.⁹⁵

⁹⁰ *Dr. Patássy* (Hufnágel János): *Katolikus Párt*, FN 94. 4. 28.; (*s*): *Tömörüljünk!* FN, 94. 5. 28.; (*s*): *Tömörüljünk!* FN, 94. 5. 31.; (*om*): *Politikai szükségesség*, FN, 94. 6. 14.

⁹¹ „Ha a Centrum alakítására hajlandó elem van: használjuk fel. Én már nem vagyok elég fiatal, hogy még képviselőseget és Centrum párt alakítását vállaljak. Különb ember és más helyzetben levő kell erre. Engem múltam köt. Nem hiszem, hogy a főrendi körökből való kiválasztás helyes lenne. Fantasztikus dolgok már nem járnak nálam; nem lehetek tribunus és agitátor.” Zichy — Steinernek, 1894. hó, nap nélkül. A levél valószínűleg közvetlenül az új Wekerle-kormány kinevezése után íródott. SzPL 5835/III.

⁹² *Bundala* — Steinernek 1894. 6. 29. SzPL 5835/III.

⁹³ Zichy — Steinernek. 1894. 8. 20. SzPL 5835/III.

⁹⁴ Molnár, akinek „Nem mese a hétfejű sárkányról” című, a hét főbűnről szóló írását a prímás segítségével adták ki, — a munkát Prohászka ajánlotta Vaszary figyelmébe EPL. Cat. 44 i. 3878/1893. kompromisszumos formulaként felveti, hogy a hercegprímás a Magyar Államnak nem irányával, csak „irályával” nem ért egyet, s ez Vaszary számára is elfogadható. A problémára lásd: *Dersi* A századvég 82—93. és EPL C. 2. doboz.

⁹⁵ Ilyen akcióval a hercegprímás nem azonosulhatott, s ezért utasította el a nagygyűlésen való részvételt. EPL 9/A 4c Dc. 5652/1894.

A nagygyűlés konkrét szervezése a szokásos keretekben zajlott. A szónokok elkészített beszédtervezeteiket benyújtják ellenőrzésre a szervező bizottságnak, s minden lépést — beleértve a szónoklatokat is — azután Steiner hagyta jóvá.⁹⁶

A nagygyűlésnek kettős kinyilvánított célkitűzése volt. Először a főrendiházi ellenzék és a püspöki kar politikai vonalát folytatva felhívást kellett elfogadnia, mely kéri az uralkodót, hogy a törvényhozás két háza által eddig elfogadott egyházpolitikai törvényjavaslatokat ne szentesítse.⁹⁷ Másodszor a főrendiházi aktivista csoport, valamint a közép- és alsópapi mozgalom eddigi tevékenységét folytatva, ki kellett jelölnie a két szárny együttműködésének további útját és újabb formáit.

A különböző katolikus lapokban a nagygyűlés előtt megjelent cikkek hangneme és tartalma is ezt, a mozgalom egységesülése irányába mutató tendenciát türozi.

A nagygyűlés szervezése is a tömegmozgalom felé való nyitásra vallott. Az „úri közönség számára” a polgári lövöldébe egy hatszáz fős külön gyűlést szerveztek, s ennek udvarába nyolcezer fő számára biztosítottak helyet. Egyetlen korábbi nagygyűlésen sem próbáltak meg ekkora tömeget egyszerre mozgósítani.

Az „úri” résztvevők között megtalálhatjuk a főrendiházi egyházpolitikai ellenzék sok képviselőjét, (nemcsak az aktivista csoport tagjait), az eddigi katolikus nagygyűlések szervezőit, s a szabadelvűpártból az egyházpolitikai vita során kizárt, vagy kilépett országgyűlési képviselőket. Az udvari közönség nagy része Fejér megyei volt: Steiner egész egyházmegyéjét mozgósította. A plébánosok által szervezett csoportok rengeteg szekérrel, zárt rendben vonultak be ezen a napon Fejérvárra.⁹⁸

A nagygyűlés szónokai mind a Fejér megyei katolikus csoportból kerültek ki: Steiner püspökön kívül a főrendek közül Zichy Nándor, Esterházy Miklós Móric, Cziráky Antal és Zichy János, — Zichy Nándor unokaöccse — beszéltek. A többi hozzászóló: Major Ferenc Fehérvár főorvosa, Marsovszky Endre fejérmegyei birtokos, Bonitz Ferenc, a Fejérmegyei Napló szerkesztője, Kalocsay Alán cisztercita szerzetes, Kálmán Károly és Szentiványi Károly plébánosok a megyei katolikus élet tevékeny szereplői voltak.

A gyűlés előre jóváhagyott tárgysorozata is mutatta, hogy itt alapvetően a továbblépés módozatait kell deklarálni: A liberalizmus szokott bírálata, s az egyházpolitikai törvények elítélése után külön előadás foglalkozott a katolikus társadalmi szervezkedés módozataival, külön a katolikus politikai szervezkedés akcióival, s külön a szociális problémák megoldására irányuló akciókkal, melyek között első helyen ugyancsak szervezési feladat, a katolikus értékesítési és hitel-szövetkezetek létrehozása állott. A nagygyűlés határozatai kimondják, hogy csak a katolikus egyház elveit valló jelöltekre szabad szavazni a községi, törvényhatósági és országos választásokon. A szociális kérdést a *Rerum Novarum* szellemében kell megoldani, a katolikus oktatást erősíteni kell a kiseddévóktól az egyetemekig. Az egyházpolitikai törvényeket ismét elítélték és kérték az uralkodót,

⁹⁶ Zichy és Steiner együttműködésére a nagygyűlés előkészítésében lásd: Zichy 1894. 10. 4-i, 1894. 10. 24-i, 1894. 11. 15-i, valamint nem datált levelét. SzPL 5835/III. A nagygyűlés előkészítő bizottságának működésére lásd FN, 1894. 10. 29.

⁹⁷ Hasonló kérelem fordult a püspöki kar is az uralkodóhoz. PÉ, 1894. 10. 11.

⁹⁸ A nagygyűlés lezajlására és határozataira, ha nem utalunk külön a forrásra, a következőket használtuk: 1894. 11. 19; *Religió*, 1894/II/41. és 42. szám; Esterházy visszaemlékezései *Bonitz*: i. m. 277—286.

hogy tagadja meg a szentesítést. Szerepelt a határozatokban a katolikus önkormányzat (autonómia) követelése is.

A mozgalom egészének összefogására és továbbvitelére vonatkozóan a következő határozatot terjesztették elő: „A jelen nagygyűlés előkészítő bizottsága, azaz végrehajtó bizottsága a nagygyűlés után is permanenciában marad és városenként, sőt községenként is permanens bizottságok alakíttassanak, amelyeknek feladata legyen minden katolikus ügyünket érdeklő mozzanatot figyelemmel kísérni és a tagok figyelmét minden a fentebb említett téren felmerülő kérdés alkalmával felhívni, s az illető kérdésben elfoglalandó katolikus állásponthoz való hű ragaszkodását ezáltal mintegy biztosítani.”

A nagygyűlés előre kidolgozott és jóváhagyott határozatai tehát ilyen országos szervezetben látták a katolikus mozgalom továbbfejlesztésének zálogát. Nem szóltak az előre elkészített határozatok egy katolikus párt alakításáról, annak ellenére, hogy a középrétegi szárny állandóan ennek létrehozását sürgette. A nagygyűlés folyamán azonban sor került a pártalakítás kimondására a főrendiházi aktivista csoport vezetője, Zichy Nándor részéről.

A középrétegi szárny lapjaiban megjelenő cikkek azt mutatják, hogy a székesfehérvári demonstrációtól a katolikus pártalakítás meghirdetését várják.⁹⁹ A *Magyar Néplap*, amely eddig is a legaktívabb propagandát fejtette ki a pártalakítás érdekében, két nappal a nagygyűlés előtt felhívást intézett a résztvevők-höz, hogy a vezérek megjelenése után szakadatlanul kiáltásák: „Éljen a néppárt!”¹⁰⁰ Amikor a nagygyűlés szervezői feltűntek az elnöki emelvényen, a közönség ütemes „Éljen a néppárt!” felkiáltással fogadta őket. Esterházy visszaemlékezése szerint megkérdezte Zichyt, hogy mi ez, mire az aktivista csoport vezetője azt válaszolta: „Nem ismerjük, nem kell tudomásul venni.”¹⁰¹

Hasonló tüntetés kezdődött akkor, amikor Zichy Nándor megjelent az udvaron tartott gyűlés szónoki emelvényén, s Kálmán Károly, ki éppen beszédét tartotta, mint a katolikus néppárt vezérét üdvözölte őt. Ekkor mondotta el Zichy azon szavait, amit a párt meghirdetésének tekintenek, s amit végig a párt története során állandóan ismételgettek: „No hát igen, éljen a néppárt, én is a nép vagyok!”

A mozgalom mindkét szárnya azt állította a nagygyűlés után, hogy Zichy nem akart ekkor pártot alakítani, s csak a középrétegi csoport agitációja által mozgósított tömeg nyomására fogadta el a szervezkedés következő lépésének a pártalakítást.¹⁰² Sem a visszaemlékezések, sem a feldolgozások nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy mit értett Zichy párton, amikor a tömeg nyomására elfogadta a néppárt kifejezést. Ennek megértéséhez úgy látjuk Zichy Jánosnak, a katolikus politikai szervezkedésről tartott előadói beszédét kell alaposabban szemügyre vennünk. Ezt mind az előkészítő bizottság, mind Steiner püspök előzetesen jóváhagyta, s az „úri” közönség számára rendezett gyűlésen hangzott el, így a tömeghangulatnak nem kellett tükröződnie benne.

⁹⁹ Lásd pl.: Az egyházpolitikai ellenzék jogosultsága (Katolikus néppárt). *Kalocsai Néplap*, 1894. 11. 10.; X: A nagygyűlés előtt, *MÁ*, 1894. 11. 17.; x: Katolikus párt, *MÁ*, 1894. 11. 18.; *Simlicus*: Hol kezdjük? *Religió*, 1894. 11. 17.

¹⁰⁰ Székesfehérvár polgáraihoz, *MN*, 1894. 11. 16.

¹⁰¹ *Bonitz*: i. m. 279.

¹⁰² *Szentiványi Károly*: A katolikus társadalom megmozdulása, *Emlékkönyv Zichy Nándor gróf születésének századik évfordulójára, 1829–1929*, Bp. 1929. (Zichy-emlékkönyv) 86; *MN* 1895. 1. 11.; *Miller József*: A keresztény politika kezdetei, *Keresztény politika*, 1923. jún., 608; *Miller József*: Az egyházpolitikai küzdelmek. *Zichy-emlékkönyv* 102; Esterházy visszaemlékezései is ezen álláspontot erősítik meg, *Bonitz*: i. m. 283; *Ernszt Sándor*: Zichy Nándor műve és hatása. *Magyar Kultúra*, 1929. 11. 20. 401.

Zichy János beszédében kimondta egy katolikus párt alakításának szükségességét, a párt kifejezésen azonban meggyőződésünk szerint nem parlamenti pártot, hanem azok felett álló, azokat befolyásoló, központi irányítással működő tömegmozgalmat értett. A párt kifejezést már a nagygyűlés előtt maga Zichy Nándor is használta püspökéhez intézett levelében,¹⁰³ e kifejezés értelmezésére szerintünk Miller Józsefnek a *Fejérmegyei Napló* igazgatójának, Zichy egyik legfelsőbb munkatársának a nagygyűlés előtt megjelent cikke alkalmas. Miller a következőket írja: „Ezért akarjuk mi a keresztény polgárok ligáját megalakítani, mely gátat vet minden olyan törekvésnek, ami felszabadítaná a nemzetet a kereszténység vallási befolyása alól. Mi párt- és felekezeti különbség nélkül szövetségünkbe akarjuk vonni mindazokat, akiknek még van erkölcsi érzékük a pozitív vallási igazságok és a lelkiismeret belső értéke iránt.”¹⁰⁴ Miller cikke és a nagygyűlésnek a további szervezkedésre vonatkozó határozatai egyértelműen mutatják, hogy liga, bizottságok, szövetség és párt kifejezések a mozgalom főrendi vezetőinek kijelentéseiben egy és ugyanazon tartalommal bírnak: egy a politikai pártokon felül álló, azokat befolyásoló, de tevékenységét nem csupán a törvényhozásra koncentrááló tömegmozgaloméval.

A fenti következtetést megerősíti Zichy Nádornak Miller Józsefhez intézett levele. Zichy azt kéri, hogy a *Fejérmegyei Naplóban* oszlassa el azokat a félreértéseket, melyek Esterházy és az ő nagygyűlési kijelentései alapján születtek.¹⁰⁵ A pátról a következőket írja: „A néppárt, a nagy katolikus párt egyelőre mi vagyunk: A katolikusok összessége, kik ezen program körül (már ti. amit a székesfehérvári gyűlés adott) tömörülünk... A néppárt egyelőre az egész hívő katolikus közönség. Ez fog a választásoknál is Esterházy beszéde értelmében is érvényesülni. Az országgyűlési pártalakulás és a katolikus néppárt megalakulása és politikai akciója tehát a választásoknál a helyzet exigenciáitól függ... Egy igaz, Esterházy nem nevezte néppártnak a katolikus szervezkedést, én pedig annak neveztem: Nagy katolikus pártnak, a katolikus nép pártjának, »néppártnak«.”¹⁰⁶

A két vezető, Zichy és Esterházy alapvető elképzelésében nincs lényegi különbség. Zichy azonban sokkal érzékenyebben reagál mind a középrétegi csoport követeléseire, mind a politikai helyzet alakulására. Ezért fogadja el ő, bár egyéni értelmezésben, a néppárt kifejezést, ezért nem tartja lehetetlennek a *jövőben*, ha a politikai helyzet szükségessé teszi egy parlamenti párt létrehozását. Zichy sokkal rugalmasabb, politikusabb alkat vezértársánál.¹⁰⁷

A pártdeklarációtól a pártalakításig

A székesfehérvári nagygyűlés után a katolikus mozgalom továbbfejlesztése a főrendiházi aktivista csoport tevékenységétől függött. A középrétegi szárny eddig is a tekintélyes főrendiházi vezetőkötől várta az irányítást, s ez a hangulat,

¹⁰³ Zichy — Steinernek 1894. hó, nap nélkül. Valószínű november elején. SzPL 5835/III.

¹⁰⁴ Miller József: Üdvözljük a katolikus nagygyűlést! FN, 1894. 11. 15.

¹⁰⁵ A két kijelentés nyilvánvalóan csak akkor azonosítható, ha a katolikusok nagy pártján a parlamenti pártokat befolyásoló szervezetet értünk.

¹⁰⁶ Miller a Fejérmegyei Naplóban a szerkesztőség nevében nyilatkozatot ad ki, melyben szó szerint közli Zichy levelének néhány megállapítását. Zichy levelére lásd: Miller: i. m. 1929. 108, a nyilatkozat megjelent a FN, 1894. 11. 24-i számában.

¹⁰⁷ Gr. Batthyányi Tivadar: Esterházy Miklós Mórtról. Világ, 1925. 1. 23. nekrológja bizonyítja, hogy a kortársak is tisztában voltak a különbséggel.

most, hogy Zichy a nagygyűlésen elfogadta a néppárt nevet, csak erősödött. Maga Zichy bizonytalan, nem döntötte még el, hogy merre kellene továbbfejleszteni a katolikus mozgalmat. Valószínűleg várja a székesfehérvári gyűlés reakcióit, mind lehetséges szövetségesei, mind ellenfelei oldaláról, s nem utolsósorban várja az uralkodói döntést az egyházpolitikai törvényekről.¹⁰⁸

A közép-retegi szárny szemében a továbblépés egyértelmű: a pártszervezést kell megindítani. Ezért dicsérik Zichy fehérvári fellépését és követelik a központi bizottság megalakítását és egy politikai program kiadását.¹⁰⁹

A többi pártok lapjai nem helyeslik egy katolikus párt megalakítását, s elsősorban felekezeti politika veszélyeit hangsúlyozzák.¹¹⁰ Még a kormány egyházpolitikájával szembenálló, a szociálpolitikájában a katolikus mozgalomhoz hasonló agrárius *Hazánk* is a pártszervezés ellen nyilatkozik.¹¹¹ A kormánypárt első lépése, hogy *Katholikus Autonómia* néven a pártalakulást ellenző hetilapot ad ki.¹¹²

A főrendi akvzitista csoport vezetői a szervezkedés további formáját az egyházpolitikai törvények sorsától teszik függővé. Nyár óta, az új Wekerle-kormány kinevezése óta, szinte nyilvánvaló, hogy az uralkodó nem tagadhatja meg az eddig elfogadott törvények szentesítését, s ezáltal azok törvényerőre emelkednek, ennek ellenére Zichy, és főként Esterházy még mindig bíznak a szentesítés megtagadásának lehetőségében, és mindent el is követnek ennek érdekében.¹¹³

A szentesítés után Zichy, Esterházy és Steiner december 11-én megegyeznek a mozgalom továbbfejlesztésének irányában. Ekkor döntenek el, hogy a katolikus mozgalom harci formái közé felveszik, sőt első helyre állítják a parlamenti párt létrehozását.

Az aktivista csoport tulajdonképpen ezzel a lépéssel szakadt el attól a közegtől, amelyből indult, amely eleinte bázisát adta: a főrendiházi ellenzékétől. Zichyék minden eddigi lépése, a hagyományos főrendi politikai formák meghaladása, ezen politikai akcióformák eredményességétől függött. 1894 végén belátták, hogy csak a főrendiházi tiltakozással és a magyarországi politikának az udvarnál való befolyásával nem tudnak sikert felmutatni, még akkor sem, ha ezeket az akciókat a törvényhozáson kívüli tömegmozgalmak, demonstrációk támogatják is. A mozgalom összefogására és politikai irányítására a politikai struktúrába beépülő, annak szerves részévé váló párt alakítása vált szükségessé.

A szűkkörű megbeszélést, amely január végére a párt szervező ülésének megtartását is elhatározta, azonnal a programkiadás követi. A *Fejérmegyei Naplóban*, mely bejelentette, hogy január 1-től a Néppárt hivatalos közlönye, 1894.

¹⁰⁸ Zichy Steinernek 1894. 11. 23. SzPL 5835/III. Ír Vaszarynak és Schlauchnak is, hogy Budapesten megbeszélést kellene tartani egy katolikus központ létrehozása ügyében.

¹⁰⁹ Lásd: *x*: Örvendezzünk. MÁ, 1894. 11. 20.; *x*: A néppárt. MÁ, 1894. 11. 21.; *Prohászka Ottokár*: Csináljuk meg a keresztény néppártot! és *Néparát*: Pirkad a hajnal. MN, 1894. 11. 23.; Dunántúli Hírlap vezércikke 1894. 11. 22.; *Zásóbontás*, Dunántúli Hírlap, 1894. 11. 25.; Kalocsai Néplap, 1894. 11. 24-i vezércikke.

¹¹⁰ A katolikus néppárt (Katholikus nagygyűlés Székesfehérvárott), Magyarország, 1894. 11. 19.; *Egy világi katolikus*: A katolikus néppárt, Politikai Hetiszemle, 1894. 11. 25.

¹¹¹ A *Hazánk* 1894. 11. 20-i vezércikke.

¹¹² A lap irányvonalát kitézően szemlélteti egyik első vezércikke. „Mert az autonómia a katolikus összérdeket jelenti, minden más pártpolitikai vagy másirányú törekvés kizárásával... Az autonómia tehát az egyetemesség, a minden katolikust magába foglaló egység orgánuma. A valódi katolikus tömörülés.” *Katholikus párt kell-e nekünk, vagy pedig autonómia*. *Katholikus Autonómia*, 1894. 12. 8.

¹¹³ *Miller*: i. m. 1923. 69.

december 15-én programjavaslat jelenik meg. A mozgalom két szárnyának különállását és mégis szoros együttműködését mutatja, hogy ugyanezen a napon megjelenik a *Magyar Állam*, *Magyar Néplap* és a *Kreštan* — a Lepsényi Miklós által kiadott szlovák nyelvű katolikus hetilap — közös programjavaslata is. A két program tartalmában nincs lényegbevágó eltérés.

A *Fejérmegyei Napló* két különbséget említett meg a két programjavaslat között: amíg a középrétegi szárny nem foglalt állást a közjogi kérdésben, a *Fejérmegyei Napló* a hatvanhetességhez ragaszkodott; másrészt nem fogadta el a középrétegi szárny javaslatát a választási rendszer módosítására: minden törvényjavaslatot, ha a választók tíz százaléka úgy kívánja, szentesítés előtt terjesszenek népszavazás elé. E két pont kivételével a Zichy-csoport lapja a két program azonosságát hangsúlyozza.¹¹⁴

A parlamenti párt létrehozása eddig elsősorban a középrétegi szárny követelése volt, így mikor ezt a főrendiházi aktivista csoport elfogadta, elsődleges feladata legkevésbé radikális szövetségeseinek, a főrendiházi ellenzék többségének, ezen belül is elsősorban a püspöki karnak megnyerése volt, a párt többékevésbé aktív támogatására.¹¹⁵

Zichy látja, hogy a Vatikán politikája sokkal keményebb a magyarországi püspöki karénál, ezért Rampollához intézett levelében bejelenti a párt megalakítását, s kéri az államtitkárt, hogy Rómából hagyják jóvá ennek egyházi kérdésekben való állásfoglalásait.¹¹⁶ A püspöki karhoz is körlevelet intéz Zichy és Esterházy. Ebben hangsúlyozzák, hogy eddig a püspöki karral egyetértésben folytatták akciójukat, s a további lépéseknél is így akarnak eljárni, kéri a püspököket, hagyják jóvá a Fejérmegyei Napló által javasolt pártprogramot s támogassák mind az alakuló pártot, mind annak lapját, a *Fejérmegyei Naplót*.¹¹⁷

Alig egy héttel a szentesítést, s pár nappal a pártprogramjavaslatok megjelenését követő püspökkari értekezleten a hercegprímás három napirendi pontot javasol: I. „Miként történjék a Pápa által is szükségesnek tartott *egyesítése a katolikus erőknek?*” A hozzászólók nem utalnak a katolikus pártalakulásra, s pusztán azt határozzák el, hogy „a világi elem tényezői a primással és a püspöki karral állandó kapcsolatban legyenek.”

¹¹⁴ FN, 1894. 12. 17.

¹¹⁵ Zichyék előtt nyilvánvaló volt, hogy a főrendiházi ellenzék világi tagjainak többsége nem lesz hajlandó az aktív parlamenti politikába bekapcsolódni. Az általuk nyújtható anyagi, s nem utolsósorban a választásoknál a választók presszionálásában való segítség, azonban igen lényeges volt számukra. A püspöki kar egészének a párt melletti nyílt kiállását sem remélhették; az egyházi hierarchián keresztüli, nem demonstratív, támogató tevékenység azonban szinte elengedhetetlen volt a tervezett párt számára.

¹¹⁶ Zichy — Steinernek 1894. 12. 19. SzPL 5835/III.

¹¹⁷ Zichy Nándor és Esterházy Miklós Mórítz körlevele 1894. 12. 28. SzPL 5835/III. A püspöki karral való együttműködés hangsúlyozása az adott időponthan igen lényeges. Az osztrák keresztényszocialista mozgalom ellen Rómában már nemcsak a kormány, hanem az osztrák püspöki kar is felszólalt, s a magyarországi főrendiházból kinőtt mozgalom nem szeretné, ha a pápa az itteni szervezkedéssel szemben is fenntartásokkal rendelkezne. Hangsúlyozni kell a főrendi vonal vezető vonalát és a püspöki karral való együttműködést azért is, mivel Bécsben elsősorban az osztrák keresztényszocialisták alapján ítélik meg az alakuló néppártot, s a *Magyar Állam*, de különösen a *Magyar Néplap* és a *Kreštan* köré tömörülő, s Lepsényi által vezetett csoport politikájában valóban sok Luegerékhez hasonló vonás található. Az arisztokrata vezetést zavarja az is, hogy Agliardi bécsi nuntius igen közel áll a keresztényszocialistákhoz, s inkább a „radikális antiszemizmussal ért egyet”, s félő, hogy Magyarországon is inkább „a radikális néppártot támogató”. Lásd Esterházy—Steinernek 1894. 12. 22. Bécs. SzPL 5835/III.

Hasonlóképpen passzív választ kap Vaszary második kérdésére: „Milyen politikai programot valljon a püspöki kar a közeljövőben?” Itt az értekezlet határozata azt mondja ki, hogy nem időszerű a püspöki kar által elfogadott politikai program.¹¹⁸

A harmadik kérdés arra vonatkozott, hogy miként reagáljon a püspöki kar a három szentesített egyházpolitikai törvényre. A püspöki kar az eddigi akció-módszerekhez való ragaszkodás mellett foglal állást. Úgy határoz, hogy a püspöki kar tagjai egyenként adjanak ki egy azonos szövegű pásztorlevelet, mely elítéli az egyházpolitikai törvényeket, s általánosságban a további küzdelemre hív fel.

A pásztorlevél kiadásának formájáról és annak tartalmáról komoly vita folyik a püspökkari tanácskozáson. A leghatározottabbnak tűnő megoldást, hogy közösen adjanak ki pásztorlevelet, a kar túlnyomó többsége elveti. Ugyancsak elvetik Vaszary javaslatát, aki szerint hangsúlyozni kellene a pásztorlevélben, hogy a püspöki kar helyesli a törvényekkel szembeni „alkotmányos” küzdelmet. Az így megszülető pásztorlevél jelzi, hogy a püspöki kar továbbra is szembenáll az egyházpolitikai törvényekkel, de mivel az uralkodó azokat szentesítette, nem tesz ellenük semmit.¹¹⁹

A december közepén lezajlott püspökkari értekezlet megmutatja a püspökök álláspontja közötti eltéréseket. A legélesebben Steiner, Hidassy, Szmrecsányi, Zalka római katolikus és Firczák görök katolikus püspökök lépnek fel. Vaszary álláspontja is határozottabb a korábbi nyilatkozatainál. A legbékéltetőbb hangot Samassa egri érsek és Bubics kassai püspök ütik meg.¹²⁰

A püspöki karon belüli vita azonban a kimondottan egyházi föllépés elhatározásánál bontakozik ki. Sem a katolikus egyesülés, sem a politikai program napirendre kerülésénél nem mutatkozik ellentét a püspöki kar tagjai között. Még azon püspökök, kik vagy a párt előkészítésében (Steiner), vagy annak megalakulása után (Schopper, Zalka, s bizonyos mértékig Schlauch).¹²¹ támogatásukról biztosítják a magyarországi politikai katolicizmus új akcióformáját, sem állnak ki a szervezkedésnek a püspöki kar egésze által való támogatásáért.¹²²

A püspöki karnak a katolikus pártalakuláshoz való viszonyát több tény határozta meg: Egyrészt a párt elsődleges célkitűzésével, az egyházpolitikai törvények revíziójával s az újabbak megakadályozásával való egyetértés. Ennek

¹¹⁸ Vaszary ekkor már ismeri a *Fejérmegyei Napló* által javasolt programot, tárgyalt is arról Zichyvel, sőt javítást is javasolt: A nemzetiségekre vonatkozó pontban szerepelt a következő mondat: „Azért, hogy valaki anyanyelvéhez ragaszkodik, annak irodalmát és kultúráját előmozdítja, nem rosszabb hazafi a magyarnál.” (FN1) 1894. 12. 15.) Ennek kihagyását kéri Vaszary. Vaszary távirata Steinernek 1894. 12. 15. SzPL 5835/III.

¹¹⁹ A konferencia lefolyására lásd PÉ, 1894. 12. 19.; A Wekerle-kormány lemondása után az új minisztérium ügyében tartott kihallgatásokon Ferenc József többek közt Vaszaryt és Schlaucht is fogadta, ott sem foglalkoztak a katolikus politikai szervezkedéssel. *Hanák*: Iratok az 1894–95. évi magyar kormányválság történetéhez. Történelmi Szemle 1959/3–4. sz. 332–333.

¹²⁰ Samassának a kormánykörökkel való jó kapcsolata közismert volt. Bubicsot hasonlóképpen „liberális püspöknek” nevezték. Ők ketten szinte külön politikai vonalat vittek a püspöki karon belül. Lásd: *Salacz Gábor*: Báró Bánffy Dezso római akciója a Néppárt ellen 1895-ben. Bp. 1943. 16.

¹²¹ *Religió* 1895/I/23. *Ensián*: i. m. 44. MÁ 1895. 4. 18.: *Tápay Szabó László*: Szegény ember gazdag élete. Bp. 1929. II. 86–87; és *Salacz*: i. m. 1943. 17.

¹²² Mikor a pártalakulás után Zichy és Esterházy ismételten a püspökkar támogatását kéri (Körlevelüket lásd: 1895. 2. 23-ról EPL 9/A 4c Dc 642/96 és SzPL 5835/III), akkor a püspökök minden hozzászólás nélkül tudomásul veszik e kérelmet (PÉ, 1895. 3. 19.). A tudomásulvétel terminus nem jelent elutasítást, azt a napirendre térnek felette kifejezéssel jelölik, de nem jelent deklarált támogatást sem.

alapján segítették a kar egyes tagjai a párt kialakítását egyházmegyéjükben, s működtek együtt a főrendiházban a Zichy-csoporttal, amely egyben az új párt vezetését is adta. Másrészt a püspöki kar nem akart élesen szembekerülni az uralkodóval, sőt a lehetőség szerint a kormánnyal sem. Harmadrészt, mint már említettük, XIII. Leó a politikai mozgalmakban való részvételről, az azokkal való teljes azonosulástól óvta a hierarchia tagjait. E három meghatározó faktor eltérő mértékben érvényesült az egyes püspököknél, s ezek érvényesülésének aránya határozta meg a főpapoknak az új katolikus párthoz való egyéni kapcsolatát.

Zichy nem csupán a püspöki kart igyekezett meggyőzni arról, hogy az új katolikus párt nem jelent számára veszélyt, hanem az uralkodót is. Ellentétben vezértársával, Esterházyval, ő tisztában volt azzal, hogy az új párt még messze van a kormányképeségtől, mégis szükségesnek tartotta december végi kihallgatásán az uralkodó előtt leszögezni, hogy az általa szervezett párt a helyes politikai és közjogi alapokra épül.¹²³

A programjavaslat publikálása után a pártalakító értekezlet előkészítése is nagyobb lendülettel folyik. Zichy és Esterházy egy évre felmentetik Molnár Jánost komáromi lekipásztori teendői alól, hogy az az alakuló párt központi irodájának vezetését átvehesse.¹²⁴

Az aktivista csoport tagjai 1895 január végére Esterházy palotájába hívják össze a párt alakulóülését. A meghívó szerint a „katolikus nagygyűlések állandó bizottságai jönnek majd itt össze, hogy a katolikus ügyekről értekezzenek”. Az értekezlet összehívásának híret egyszerre közli a *Magyar Állam* és az Ugron párti *Magyarország*. A *Magyar Néplap* csoportja úgy érzi, hogy kiszorították a pártalakításból.

A január 28-án összeülő értekezlet már jelentős vidéki katolikus szervezetekkel számolhatott. Míg 1894 szeptemberében a katolikus sajtó 60-ra teszi a katolikus körök számát, addig október végén már 76, s 1895 márciusában a Budapesti Katolikus Kör már 120 ilyen katolikus szervezetet tart számon.¹²⁵ A katolikus körök egy része átalakul néppárti körré, s külön is alakulnak néppárti kör, kaszinó stb. néven olyan katolikus egyesületek, melyeknek alapszabályai nem tartalmazzák a „politika mellőzésével” szokásos formulát, sőt nyíltan politikai célokat tűznek ki.¹²⁶ A pártalakítás előhírnökeként az 1895-ös év első időszaki választásán, Lőcsén Zelenyák János szepesváraljai papneveldei hittanár 273 szótöbbséggel mandátumot szerez. Zelenyák programja az ún. székesfehérvári pontokra épült, s így a Néppártnak, tényleges megalakulása előtt már képviselője volt a magyar országgyűlésben.

Az Esterházy palotában megtartott gyűlés résztvevői a katolikus mozgalomban eddig is aktív szerepet játszottak. A főrendiházi ellenzék soráiból nemcsak az aktivista csoport tagjai: Zichy Nándor, Zichy János, Esterházy Miklós Móric, Apponyi Géza, hanem olyan személyek is megjelentek, akik eddig a hagyo-

¹²³ Esterházy december végén Steinernek írott levelében a párt kormányképeségéről ír. Esterházy Steinernek 1894. 12. 22. SzPL 5835/III. Zichy dec. 29-én az uralkodói kihallgatáson fel sem veti ezt, hanem egy a Monarchia közös adminisztrációjából kikerülő minisztériumot javasol. Lásd *Hanák Péter*: i. m. 336.

¹²⁴ Zichy — Steinernek 1894. 12. 19. SzPL 5835/III. Molnár Vaszarynak és Zichy—Esterházy Vaszarynak. EPL 9/A 4c Dc 251/95. Magyar Sion, 1895/232—234.

¹²⁵ *Religió*, 1894/II/38; *Katolikus Szemle*, 1894/612, 1895/510.

¹²⁶ A néppárti körök alakulására lásd MN, 1895. 1. 4. FN, 1895. 1. 26. A Jászkarajenői magyar néppárti olvasókör alapszabályait. OSzK Apró. 1895. 1. 26-ról és a Fejérmegyei Napló leírását a Sár-Szent Miklós-i néppárti egyesület megalakításáról. 1895. 1. 16.

mányos főrendi politikai formákon kívül nem segítették a katolikus mozgalmat.¹²⁷ Megjelentek a főrendiházban Zichyékét csak szavazatukkal segítő, de birtokaik környékén helyi katolikus gyűléseket és egyeteket szervező főurak is.¹²⁸ A többi résztvevő a különböző katolikus gyűlések szervezőiből és résztvevőiből: a *Magyar Államhoz* közelálló személyekből, s az egyéni papi tiltakozási formákkal híressé vált egyháziakból került ki. Különösen sokan jöttek Székesfehérvárról, mely ezidáig Steiner püspök, a *Fejérmegyei Napló*, valamint Zichy és Esterházy birtokai miatt a mozgalom középpontja volt. A középrétegi szárnyat csak annak a *Magyar Állam* köréhez tartozó része képviselte, a radikálisabb szociális programmal kiálló, s élesebben antiszemita Lepsényi-csoport tagjai közül senkit nem hívtak meg a gyűlésre, melynek összetétele az eddigi katolikus nagygyűlések „úri” termeihez hasonlít.

Az alakuló értekezleten megközelítően 150—160 személy vett részt, s a gyűlés vitáit bizalmasan kezelték, a sajtóba szinte csak a hivatalosan kiadott kommuniké került.¹²⁹

A hírlapok szerint két kérdésben alakult ki vita az értekezlet résztvevői között: Az egyik a párt neve, a másik a párt közjogi álláspontja volt.

A magyar néppárt elnevezést 1894 nyarától a *Magyar Néplap*, *Magyar Állam* és *Herkó Páter* kezdte el terjeszteni. A *Fejérmegyei Naplóban* és más katolikus sajtótermékekben inkább a *Katholikus Néppárt*, *Keresztény Néppárt* nevek szerepeltek. Zichynek és Esterházynak a néppárt név se tetszett, de annak nagy publicitása és kezdeti népszerűsége miatt el kellett fogadniuk. A kérdés így, az értekezlet idején már csak az volt, hogy a néppárt név elé odateszik-e a katolikus jelzőt vagy sem. Zichy még az értekezlet előtt azt írja Steinernek, hogy a párt ne legyen tiszta katolikus.¹³⁰ A gyűlés is a Néppárt nevet fogadja el a katolikus jelző nélkül. Az értekezlet második napján Mammusich szabadkai prépost-plébános ugyan javasolta a katolikus jellegnek már a névben való hangsúlyozását, de ezt elvetették.¹³¹ E kérdésben megoszlott a párt három tényleges szervezőjének, Zichynek, Esterházynak és Steinernek véleménye is. Esterházy azonnal ír püspökének és jelzi, hogy a katolikus jelző elhagyása a jelenlevők egyhangú szavazása alapján történt, s nem lehetett semmit se tenni ellene. Ezt Esterházy úgy értékeli, hogy még mindig nem sikerült a mozgalom teljes ellenőrzésének átvétele, s még mindig hatnak a „radikális elemek”.¹³² Zichy Steinernek írott levelében elismeri, hogy a párt alapvetően katolikus iránya csak impliciten jelentkezik, de már ez is igen éles kritikát vált ki.¹³³ A székesfehérvári püspök a kizárólagos katolikus szervezkedés híve, s hibának tartotta, hogy ez sem a párt nevében, sem annak programjában nem tükröződik.¹³⁴ Zichy Nándor tisztában volt azzal, hogy a párt teljesen katolikus lesz, de úgy látta, ennek proklamálása akadályozná a szervez-

¹²⁷ Például Zichy Vladimir, Cziráky Antal, Csekonics Endre.

¹²⁸ Esterházy pontosan ezen főrendektől fél, úgy látja, Odascalchi, Batthyány és Zmeskál akciót kezdenek ellene és Zichy Nándor ellen. Esterházy — Steinernek 1894. 12. 22. SzPL 5835/III.

¹²⁹ A résztvevők számára és az ülés titkos voltára lásd: Az alakulás, Dunántúli Hírlap, 1895. 1. 31.

¹³⁰ Zichy — Steinernek 1895 hó, nap nélk. SzPL 5835/III.

¹³¹ Az alakulás. Dunántúli Hírlap, 1895. 1. 31.

¹³² Esterházy — Steinernek 1895. 1. 30. SzPL 5835/III.

¹³³ Zichy — Steinernek 1895. 1. 31. SzPL 5835/III.

¹³⁴ Miller: i. m. 1923. 612.

kedést, sok értékes szövetségest elidegenítene, s ezért rugalmasabban kezelte a kérdést.¹³⁵

A másik vita a Néppártnak a közjogi kérdéshez való viszonya körül zajlott. Két álláspont létezett. Az egyik szerint a közjogi problémát nem szabad pártkérdésként kezelni, mindenkinek joga van arra, hogy e kérdésben saját álláspontját képviselje. A másik a kiegyezéshez való feltétlen, deklarált ragaszkodás. A vitát Zichy Nándor hozzászólása zárta le, ő kijelentette, hogy a pártnak nem csupán a kormány megbuktatására, hanem kormányképességre is törekednie kell. Az adott helyzetben ő csak 67-es pártot hajlandó vezetni. Zichy rugalmasságára jellemző, hogy már ekkor hangsúlyozza, hogy a politikai helyzet változásával nem tartja lehetetlennek a kiegyezéshez való viszony megváltoztatását sem. A döntés a közjogi vitában hozzászólók közül csak Hortoványit, a Magyar Állam kiadótulajdonosát távolítja el a párttól, s a mozgalomban eddig résztvevő személyek közül, a Magyar Állam körén kívül csak Kalocsay Alán az, aki 1896-ban nem néppárti, hanem Ugron-párti programmal indul a képviselőválasztásokon.¹³⁶

A gyűlés programszerkesztő bizottságot választ, melyben Zichy Nándoron, Zichy Jánoson, Rakovszky Istvánon és Otoeska Károlyon kívül többek közt a közjogi kérdésben leszavazott Hortoványi is helyet kap. A programot véglegesen Miller József és Haydin Károly, a Szt. István Társaság akkori ügyésze fogalmazza meg, s a beterjesztés előtt Zichy ellenőrzi.¹³⁷ A programra vonatkozó bizottsági javaslatot csaknem változatlanul fogadják el.

Az értekezlet a programon kívül a szervezkedés módszereit is meghatározta. A székesfehérvári katolikus nagygyűlés után Kalocsay Alán és Szentiványi Károly kaptak megbízást egy ilyen irányú javaslat kidolgozására. Az Esterházy palotában ennek alapján országos társadalmi szervezkedés tervét terjesztik elő, mely a katolikus kör mozgalom szélesebb és összefogottabb továbbvitelére vonatkozik. Ezt a gyűlés elfogadta, s a kinyomtatott határozatot több ezer példányban országsszerte terjesztették. Az itt elhatározott szervezkedés lett az alapja a század végén kialakuló Országos Katolikus Szövetségnek.¹³⁸

A politikai szervezkedés formájára Molnár János javasolta, hogy a párt támogatóiról részletes jegyzéket vezessenek. Szinte katonai szervezettségű alakulat létrehozása szerepel terveiben, melyet a párt központi irodája fogna össze.¹³⁹

¹³⁵ Zichy álláspontja szerint a katolikus vallás az összes többi felett áll, lásd Mihályfi Ákoshoz intézett levelét. 1895. 1. 20. OSzK Levelestár.

¹³⁶ Velics Antal a keresztényszocialista mozgalom függetlenségi szárnyának egyik résztvevője ugyan azt írja, hogy „sok derék vallásos, tiszta erkölcsű, hazafias 48-as érzelmű, meggyőződésű magyar ember lett ezáltal a *legnagyobb erkölcsi célok támogatásától elriasztva*”. Velics — Kaas Ivornak 1906. 4. 27. OL P-336, Kaas Ivor iratai 3. dob. 9. tétel. Ez inkább vonatkozik a függetlenségi érzelmű katolikus választókra, mint a politikusokra, akik inkább csatlakoztak a programatikusan függetlenségi Ugron Párthoz, mint a közjogi kérdésben semleges Néppárthoz csatlakoztak volna.

¹³⁷ Miller: i. m. 1923. 611; A néppárt megalakulása, MN, 1895. 2. 1.

¹³⁸ A társadalmi szervezetek ügyeit Zichy János intézte, lásd *Szentiványi*: i. m. 87—88. Ez az úgynevezett társadalmi szervezkedés lehetővé tette a más politikai állásponton álló katolikusok befolyásolását és szervezését is.

¹³⁹ A néppárt megalakulása, MN, 1895. 2. 1; Az elképzelés szerint a plébánosoknak, vagy a párt egy helyi hívének maga köré kell gyűjtenie a község néppárttal szimpatizáló lakosait, és helyi néppártot kell alakítania. Minden 10 néppárti szavazó mellé egy tizedest, minden tíz tizedes főle egy kapitányt kell állítani. A kapitányokat a helyi pártelnök irányítja. A pártelnök a központi irodától kapott utasításoknak megfelelően e szervezetet keresztül mozgósíthat, tájékoztathat, s ezen szervezet biztosíthatja egy-egy politikai akciónál a párt tömegtámogatását.

Az ő javaslatát is elfogadják, és őt, Molnárt választják meg a Központi Iroda vezetőjének, így mint a párt állandóan működő adminisztratív hivatalának vezetője Molnár válhat a katolikus politikai mozgalom tényleges vezetőjévé, mivel a szervezkedés összes szála az ő kezében összpontosul.¹⁴⁰

A pártprogram

A január végi értekezleten elfogadott pártprogram az elvi célkitűzések összegzésével kezdődik. Ezek közül a legfontosabb a „társadalom keresztény jellegének megóvása”. Ez a gondolatkör fogja össze az egész programot, s tulajdonképpen ezzel a hirdetett célkitűzéssel folytatta harcát eddig is a katolikus mozgalom.¹⁴¹ A társadalom keresztény jellegének hangsúlyozása s a politikai és szociális kérdéseknek ennek alapján való megoldása nemcsak a már ismertetett pápai útmutatásokban, hanem a korabeli külföldi katolikus pártprogramokban is az első helyen áll.¹⁴²

A Néppárt programjában a kritikának, a keresztény elvek hiányolásának elsődleges terrénuma a program vezetői által egyházinak, vallásinak tekintett terület. Az első négy programpont a kimondottan katolikus követeléseket összegezi. Ezek megfogalmazásánál is keveredik a katolikus és a keresztény jelzők használata. Minden olyan esetben, mikor a hibák és törekvések általános, elvi megfogalmazásával találkozunk, a keresztény jelző szerepel, míg a konkrét sérelmeknél és célkitűzéseknél a katolikus kifejezést alkalmazzák. E kettősség is jelzi, hogy bár a párt arra törekszik, hogy a többi bevett vallásfelekezethez tartozókat ne idegenítse el magától, jellege és kötődései mégis alapvetően katolikusak.

Az első két programpont a már szentesített és a még el nem fogadott „a kereszténység szellemével ellentétes” egyházpolitikai törvények elleni küzdelem jegyében fogalmazódott meg.¹⁴³ A program megfogalmazói itt is támaszkodhatnak a katolikus egyház fejének nyilatkozataira, ki nemcsak a már említett, a

— *Egy Néppárti* (Bonitz Ferenc): Jön a tatár, vagyis közelednek a követválasztások. Milleneumi ajándékul a haza józan polgárainak. Bp. 1896. 30. A szervezést részletesen meghatározó: Miként szervezzük országszerte a néppártot? című 1895 nyarán kiadott brosurát nem találtuk meg.

¹⁴⁰ A gyűlés Zichy Nándort választotta meg a 10 tagú központi szervező és végrehajtó bizottság elnökéül. Kimondták, hogy a bizottságot további vidéki tagokkal kell kiegészíteni. A gyűlés után Steinernek írott levelében Zichy kifejti, hogy szerinte ő nem alkalmas a tisztségre, de egyben már a pártszervezéshez és a választások előkészítéséhez kér erkölcsi és nem utolsósorban anyagi támogatást. Zichy — Steinernek 1895. 1. 31. SzPL 5835/III.

¹⁴¹ A program szövege megtalálható: *Mérei Gyula*: A magyar polgári pártok programjai 1867—1918. Bp. 1971. 148—149. Az egyes programpontok indokolását és magyarázatát az elfogadott program nem tartalmazza. A párt által később kiadott Mit akar a néppárt? című brosurá, s annak rövidített plakát változata végezte el az elemző, magyarázó propagáló munkát.

¹⁴² A Centrum 1894-es programja. *Wilhelm Mommsen*: Deutsche Parteiprogramme vom Vormärz bis zur Gegenwart. München. 1952. 77. Az osztrák keresztényszocialisták 1895-ös programja. *Klaus Berchtold*: Österreichische Parteiprogramme 1868—1966. Wien. 1967. 169.

¹⁴³ A párt megalakulásakor három egyházpolitikai törvényjavaslat nyert már szentesítést. Az el nem fogadott javaslatokat a program nem részletezi, s a korábbi programjavaslatok közül is csak a középrétegi-alsópapi szárny hangsúlyozta: „Követeljük . . . a vallástalanságra vezető szabad vallásgyakorlatnak és a haza keresztény becsületével ellenkező zsidó recepciónak a napi-rendről való levételét.” MN, 1894. 12. 21. A két törvényjavaslat elutasításában nincs eltérés a főrendi és a középrétegi csoport között. A főrendiházi tárgyaláskor mindkét javaslatot csak 1 szavazat többséggel fogadták el. A végső programban valószínűleg azért nem szerepelnek konkrétan a javaslatok, mivel a főrendiházi csoport többsége nem vállalja a *nyílt* antiszemizmust.

magyar püspökökhöz és hívőkhöz intézett enciklikáiban, hanem már korábban, 1879. június 1-én a polgári házasságról, s 1880. február 10-én a keresztény házasságról szóló enciklikáiban elítélte az általa kizárólag vallási, egyházi ügynek tekintett házasság állami üggyé tételét.

A politikai katolicizmus magyarországi programjának megfogalmazói, ugyanígy, mint a katolikus hierarchia tagjai az egyházpolitikai törvények elfogadását a katolikus egyház társadalmi, hatalmi súlyának visszaszorításaként értékelték, s mivel az egyházban látták megtestesülni azon tradicionális értékeket, melyek fenntartása szerintük a társadalom egészséges, organikus működéséhez szükséges, konkrét politikai harci programjuk élére az egyház visszaszorítása elleni tiltakozást és küzdelmet tettek.

A pártprogram 3. pontja egy új intézmény, a katolikus autonómia felállítása mellett tör lándzsát. Elvi, ideológiai érvként, alátámasztásként itt is a már említett gondolatmenettel találkozhatunk: az egyházra tartozó ügyeket intézze maga az egyház, s az állam, melynek egyházellenességét a néppárti publicisztika állandóan hangsúlyozza, ne avatkozzék bele annak szuverén ügyeibe.¹⁴⁴

Az utolsó kimondottan katolikus követelés az iskolák egyházi jellegének megőrzésére és e jellegnek újabb iskolatípusokra való kiterjesztésére vonatkozik. Az iskolák és a vallásérkölsi nevelés kézbentartását XIII. Leó az új katolikus politika egyik legfontosabb mozzanatának tekintette. Magyarország püspökeihez intézett enciklikáiban is hangsúlyozta, hogy az iskolai nevelésnek igen nagy szerepe van az államok keresztény szellemben való irányításában.¹⁴⁵ Míg a korábbi néppárti programtervezetekben az iskolák kérdése csak a katolikus autonómia megvalósításának részproblémájaként szerepelt, addig a kiadott hivatalos program önálló követelésként fogalmazza meg, ami azt mutatja, hogy a mozgalom vezetőinek elképzelései szerint, nem pusztán a katolikus önkormányzat keretei között lehet és kell küzdeni az iskolák, a nevelés egyházi, vallásos jellegének megőrzéséért és kiterjesztéséért, hanem azon kívül is.

¹⁴⁴ Az autonómia kérdésével 1867 után először a vallás- és közoktatásügyi miniszter Eötvös József kezdeményezésére foglalkoztak Magyarországon. Eötvös elképzelésének lényege olyan önkormányzati testületek létrehozása, melyekben a világiaknak van a legnagyobb befolyásuk. Így lehet, szerinte elérni, hogy az egyház ne akadályozza a „civilizáció” haladását. Megszűnhetne az egyházaknak egymással szembeni ellenségeskedése is, mivel mindegyik hasonló szervezettel bír, s az egyházi egység háttérbe szoríthatná a nemzetiségi ellentéteket is. *Eötvös József: Naplójegyzetek, Gondolatok.* Bp. 1941. 265. A püspöki kar, s néhány hozzájuk közelálló világi politikus a katolikus autonómia létrehozásával éppen az egyházi vezetés szerepének növelését, s az általuk egyházinak nevezett ügyekből a világi, az állami befolyás kizárását akarta elérni. Lásd például: *Szilágyi Virgil: A katolikus autonómia kérdéséhez.* Bp. 1867. A katolikus autonómiai szervező kongresszus 1870–71-ben végül a püspöki kar álláspontját fogadta el. A javaslatokat felterjesztették az uralkodónak, ki átadta azokat a magyar miniszteriumnak; amely természetesen nem fogadta el a célkitűzéseivel szöges ellentétben álló javaslatokat. *Halász Imre: Egy letűnt nemzedék.* Bp. 1911. 322–323. *Galántai: i. m.* 17. A kérdés azonban mindegyre napirendre került. — A püspöki kar s a katolikus politikai mozgalom is az egyházi vezetés megerősödését várja az önkormányzati testület megszervezésétől. A leglényegesebbnek a vallás és a tanulmányi alapnak autonómiai kezelése tűnik. E két alapot a kiegyezés óta a vallás és közoktatásügyi miniszter kezelte, aki ezáltal a legnagyobb magyarországi kegyúr volt. Így a szabadelvű kormány nem csupán a főkegyúri jog gyakorlásával, hanem az alapok birtokában jelentős pénzösszeg elosztójaként, s egy sor plébánia kegyúraként az egyház személyi politikájában is nagy szerepet játszhatott. A katolikus autonómiai követelés pontosan ezért akarta e hatalmi pozíciót megszerezni.

¹⁴⁵ Lásd még 1885. márc. 4-i, a katolikus egyetemről, s 1885. nov. 27-i, a keresztény iskoláról szóló enciklikáit.

Az iskolákra, a nevelésre vonatkozó programpont egyszerre hordozott defenzív és offenzív összetevőket. A megfogalmazás eleve tiltakozik egy esetleges oktatási szekularizáció ellen, s ugyanakkor a felsőbb oktatás egyházi ellenőrzésének megvalósítását tűzi ki célul, remélvén, hogy az egyetemek megszervezésével olyan értelmiséget sikerül kinevelni, mely az állam irányítását az egyház érdekeinek megfelelően intézi.¹⁴⁶

A Néppárt első négy programpontjában megfogalmazott követelések, mint célkitűzések a katolikus mozgalom egésze számára elfogadhatóak voltak. Mind a főrendiházi ellenzék többsége, az ókonzervatív politika folytatója, mind a *Magyar Állam* és a *Magyar Néplap* köré tömörülő radikális újkonzervatív csoport elfogadta és követelte a katolikus egyház pozícióinak megtartását és hatalmi súlyának a jelzett intézményrendszerekben (autonómia, iskola) növelését. A célok megvalósításáért folytatott harc javasolt formájához azonban már különbözőképpen viszonyultak a mozgalom különböző csoportjai. Bár a pártprogram az egyházpolitikai törvények elleni „alkotmányos” harcot hirdette meg, az ókonzervatív politika folytatói számára már ez is elfogadhatatlan volt, de ez nem jelentette a főrendiházi ellenzék többsége részéről a szakítást a párttal, azaz a revízióért harcolókkal, pusztán ezen harcból kimaradásukat, s az egyházpolitikai törvényekkel való egyet nem értésüknek más módon, a főrendiházban és a kabinetpolitika hagyományos csatornáin keresztül való kifejezését.¹⁴⁷

A pártprogram jelzett része a magyarországi képviselőházi politikában sem jelentett teljes mértékben novumot: sok olyan katolikus politikus volt, ki egyetértett ezekkel, de először fogalmazódtak meg a fenti célkitűzések hivatalosan elfogadott pártprogramban, s így ezek adták, az adott pillanatban a Néppártnak szinte legfontosabb differencia specifikumát.

Már a program kialakítása körül zajló viták mutatták, hogy a katolikus mozgalom résztvevői tisztában vannak azzal, hogy pusztán egyházpolitikai programmal nem lehet pártot szervezni.¹⁴⁸

A magyarországi politikai katolicizmus már korábbi állásfoglalásaiban tisztázta a liberalizmushoz és a szocializmushoz, valamint a nemzeti kérdéshez való viszonyát.

A katolikus mozgalom vezetőit és ideológusait adó főrendi és papi csoport ideológiailag is szemben állt a liberalizmus elveivel. Számukra, ugyanúgy, mint az újkonzervativizmus egyéb képviselői számára a társadalomnak és a gazdaságnak szabályozott működése tűnt az ideális állapotnak. Mind a XIII. Leó által megfogalmazott új pápai politikai és ideológiai doktrína, mind az újkonzervativizmus laikus megfogalmazói szerint mindenkinek a közjó érdekében kell tevékenykednie, s e tevékenységet az államnak kötelessége összefogni. Azt is nyilvánvalóan megfogalmazták, hogy a társadalomban elsősorban azok képesek a

¹⁴⁶ A program megszületésekor a magyarországi népiskolák 75%-a volt felekezeti kezelésben, s a felekezeti iskolák 40%-át a római katolikus, 15%-át a görög katolikus egyház tartotta fenn. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam IV. 1896. Bp. 1897. 409.

¹⁴⁷ A „revíziós küzdelem” lehetőségét a mozgalom közép-retegi szárnya már 1894 júniusában felvetette, a főrendiházi aktivista csoport csak a szentesítés után vette fel programpontjai közé, s állította propagandájának középpontjába. A Fejérmegyei Naplóban 1894. dec. 13. és 1895. márc. 16. között minden szám első oldalán nagy betűkkel szerepelt: „A néppárt revíziót követel!” Valószínűnek tűnik, hogy a párt vezetői maguk sem hittek a revízió lehetőségében, pusztán a jelszó mozgósító hatását akarták kihasználni.

¹⁴⁸ Például 1894 december folyamán Rakovszky István, a párt egyik későbbi vezetője fejti ki, hogy helytelen lenne pusztán az egyházpolitikai törvények ellen szövetkezni. *Rakovszky István: A néppárttól.* MÁ, 1894. 12. 8.

„közjó érdekében működni”, kiknek társadalmi, illetve gazdasági helyzetük számukra ezt lehetővé teszi, s így az újkonzervatív követelések mindig elsősorban az állam s a „hatalmasok” (mind politikai, mind gazdasági tekintetben) felé irányultak.¹⁴⁹ A kisemberek alapvető feladata a jelezett gondolatkörben a nekik nyújtott jótétemények elfogadása, s társadalmi-gazdasági helyzetükbe való belenyugvás, s egyben a tradicionális értékeknek a fent jelzett támogatás segítségével való továbbhordozása. Az itt megjelenő újkonzervatív célkitűzések tehát egy szigorúan szervezett s hierarchikusan strukturált társadalom képét vetítik elénk, melyben minden társadalmi rétegnek pontosan körülhatárolt, megváltoztathatatlan helye és funkciója van. A társadalom ilyen struktúráját, a szerves egységeket összefogó s irányító állam biztosítja. Maga az elképzelés az egyes egységek tagjaitól megköveteli saját helyzetükben való megnyugvásukat, s ugyanakkor cselekedeteikkel az egész rendszer esetleges feszültségeinek megakadályozását. E feszültségek alapvető forrását a fenti elképzelés az önös érdekekben jelöli meg, s ezen önös érdekek ideológiájával, a liberalizmussal szegül szembe.

A liberalizmussal, mely fogalom a magyarországi katolikus mozgalomban a szabadelvű párti politikával azonosult, a néppárti program két területen szegzi szembe alternatíváit: az ún. szociálpolitika és az állami intézmények működése területén.

A párt szociálpolitikai vagy közgazdasági programját csak részben határozta meg annak katolikus jellege, legalább ilyen súlyú volt az is, hogy a párt vezetői a nagybirtokosok soraiból kerültek ki, s hogy a párt tömegbázisát alapvetően a tradicionális társadalmi réteg, a katolikus parasztság soraiból akarta kiépíteni.¹⁵⁰

Az újkonzervatív ideológia egyik alapvető célkitűzésként a szélsőséges társadalmi polarizálódás megakadályozását határozta meg, s így szociális, közgazdasági programja alapvetően olyan állami intézkedéseket követel, melyek egy ilyen polarizálódásnak, a kistulajdonos réteg proletarizálódásának útját állják.

¹⁴⁹ Ugyane gondolatnak a németországi és franciaországi újkonzervatív törekvésekben való megjelenésére lásd: *Szabó*: i. m. Történelmi Szemle, 327.

¹⁵⁰ A párt programját igen erősen befolyásolta az agrárius ideológia. A magyarországi nagybirtokosok érdekképviseleti szervezete, az OMGE már a reformkor óta működött, de a nyolcvanas s kilencvenes években egyre erősebbé vált egy új aktívabb programra, a tömegszervezetekre építő agrárius tömörülés, mely végül a Gazdaszövetség 1896-os megalakulásával találta meg szervezeti formáját.

Az agrárius mozgalomhoz a Néppárt arisztokrata vezetői mindig közel álltak. Zichy Nándor hosszú ideig tevékenyen résztvett az agrárius akciókban, s annak vezetőségéből csak Károlyi Sándorral való személyi ellentétei miatt vált ki. Lásd *Szabó*: i. m. Századok, 13. Zichy a Gazdaszövetségnek is alapító tagja. A Gazdaszövetség új típusú agrárköveteléseket összefoglaló programja részben a szövetségi mozgalom vezetőinek és ideológusainak munkája volt, s már 1894—95-ben alapvetően körvonalazódott. Zichy és a pártalakító gyűlés más tagjai ismerték ezen célkitűzéseket s így ezeknek a néppárti programba való átvitele nem ütközött nehézségbe. Lásd *Mérei Gyula*: Magyar politikai pártprogrammok (1867—1914) Bp. 1934. 167. — Az agrárius és a néppárti mozgalom alsóbb szintjein is szoros kapcsolatokkal rendelkezett. Az agrárius mozgalom lapjának, a *Hazánk*nak 1895-re szóló előfizetési felhívását többek közt több későbbi néppárti képviselőjelölt is aláírta. *Hazánk*, 1894. 12. 25. Maga a lap is megállapítja, hogy a néppárti program 4—11. pontja megegyezik az agrárius törekvésekkel. *Hazánk*, 1895. 1. 30. A két mozgalom rokonságát jelzi az is, hogy 1895 nyarán, mikor még nincs néppárti napilap, a párt támogatóit arra szólítják fel, hogy a *Magyar Állam* mellett a *Hazánkat* olvassák, mint amelynek irányvonala a legközelebb esik a Néppártéhoz. FN, 1895. 8. 19. Ezt annál is inkább javasolhatják, mivel 1895 júniusában a *Hazánk* szerkesztését az az Áldor Ármin vette át, aki Luegernek az új típusú katolikus konzervatív mozgalom ausztriai vezetőjének legszűkebb körébe tartozott. *Tápay Szabó*: i. m. II. 68.

A Néppárt 1895 január végén elfogadott programja e cél érdekében mindenekelőtt az állami adópolitika megváltoztatását követeli, részben a kisgazdák érdekeinek megfelelően, részben a kisiparosoknak a nagytőke melletti fennmaradását biztosítandó. A teljes birtokvesztés megelőzésére az adómentes létminimumnak törvényes megállapítását javasolják. Követelik állami támogatással kialakítandó hitel- és egyéb szövetkezeti hálózat megalakítását.

A szociálpolitikai program keretében megfogalmazódott követelések, bizonyos társadalmi csoportok „védelmével” párhuzamosan egy másik társadalmi csoport háttérbe- vagy visszaszorítását is tartalmazták. A kilencvenes évekre a tőkés polgárság gazdasági súlya igen nagyra növekedett, s ennek reakciójaként a földbirtokos rétegek saját érdekképviselői szerveiket próbálták meg kiépíteni, s olyan követeléseket támasztani az állammal szemben, mely a polgárság, mindenekelőtt a nagypolgárság társadalmi s gazdasági súlyát korlátozná.¹⁵¹ A Néppárt programjában ilyennek tekinthetjük Magyarország elsősorban földművelő állam létének hangsúlyozását, a tőzsdeadó behozatalára vonatkozó követelést, a kisiparosnak és a munkásnak a tőkével szembeni védelmét, s részben a munkásbiztosításra, a vasárnapi munkaszünetre s a tőkés—munkás viszony állami szabályozására vonatkozó pontokat.

Az utóbb említett követelések egyben az újkonzervatív irányzatoknak a szocialista mozgalomra való reakcióját is tükrözték. Az új típusú szociálpolitika meghirdetésével, a hagyományos életmód lehetőségeinek megőrzésével, a társadalmi polarizáció korlátozásával valamennyi új konzervatív irányzat, így a Rerum Novarum szociálpolitikai koncepcióját Magyarországra adaptáló Néppárt is az egész fennálló társadalmi rendszert fenyegető szocialista munkásmozgalom tevékenységét akarta ellensúlyozni, s az állami reformok segítségével olyan helyzetet biztosítani a társadalom elnyomott osztályainak, mely számukra a keresztény ideológia elveinek megfelelően elfogadható.¹⁵²

A liberalizmussal való szembenállás másik megnyilvánulása a szabadelvű kormányzat intézményeinek kritikája volt. E pontokban részben tükröződött a magyarországi konzervatív irányzatok nagy dilemmája: elképzelésük szerint az államnak meghatározó befolyást kell gyakorolnia a társadalmi lét összes világi faktorára. Azonban az állam, azaz a kormány pontosan azoknak kezében van, kik a jelzett iránnyal élesen szembenállnak, kik ellen a politikai katolicizmus megszerveződött. Ezért szerepel a programpontok között az adókezelés *egyszerűsítése*, az *igazságosabb* adórendszer, a census és a választókerületi beosztás *kielégítőbb* rendezése, a közigazgatás *javitása*, azaz egy sor pusztán korrekciós javaslat. A konzervatív irányzat, amely érdekeinek, elképzeléseinek érvényesülését az állam aktívabb, a társadalom egyre több területére kiterjedő cselekvésétől várja, programjában kénytelen kizárni minden olyan lehetőséget, mely az állami omnipontenciát növelhetné, mivel ezen állammal részben szembeszáll.

Mindez következik az alakuló párt ellenzéki voltából is. A tömegmozgalom létrehozására törekvő párt támogatóit részben az eddig választójoggal nem rendel-

¹⁵¹ A gazdaszövetség igazgatója a következőképpen fogalmazza meg a célkitűzést: „Ma már nem csupán arról van szó, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége emeltessék, hanem hogy a földbirtokos osztály politikai súlya a társadalmi és állami élet minden ágában helyreállíttassék.” Idézi Bernáth 1896-os munkájából Szabó: i. m. Századok, 16.

¹⁵² A jelzett elképzelések és követelések szinte általánosak ezen időszak új típusú katolikus pártjainál: Lásd a Centrum 1894-es szociális programtervezetét. Wolfgang Treue: Deutsche Parteiprogramme 1861—1961. Göttingen—Berlin—Frankfurt 1954. 80—81 és az 1896-os ausztriai keresztényszocialista programot. Berchtold: i. m. 169—172.

kező rétegekből szeretné megszervezni, s ezért javasolja a cenzus megváltoztatását. A magyarországi újkonzervativizmus leglényegesebb, leghatékonyabb szervezési formái a különböző típusú (hitel-, értékesítő stb.) szövetkezetek voltak. Ezek a szövetkezetek eredendően érdekképviselői szervezetek, s mint ilyenek minden más szervezeti formánál alkalmasabbak a tagok állandó és tartós összefogására. A már említett katolikus kör hálózatnál is szerepet játszott az érdekképviselői jelleg. A mozgalom vezetői a katolikus köröket is részben egyfajta érdekképviselői szervként fogták fel. Mindezek a formák beleillettek az új pápai politika által célként kitűzött „társasági” vagy „hivatásrendi” alapon történő új társadalomszervezési koncepcióba.

Mint már említettük, a pártalakulás előtt kiadott programjavaslatokban, a politikai katolicizmus sajtótermékeiben is gyakran szerepeltek a fenti, liberalizmus és szocializmus ellenes célkitűzések. Tartalmilag nem találunk eltérést a főrendi és a középrétegi, alsópapi szárny követelései között, azonban a kiindulásban, s az ilyen típusú célok súlya tekintetében már mutatkozik bizonyos különbség. A főrendi csoport célkitűzéseit mindenekelőtt a katolikus politikai elvekből, a keresztény igazságosságból, szeretetből, a vallás követelményeiből vezeti le, tehát saját szociálpolitikáját, közigazgatási programját egy „igaz” katolikus politika integráns részeként tételezi. A középrétegi szárny nyilatkozataiban a két követeléstípus (katolikus és antiliberalis) kapcsolata már nem ilyen szoros, s míg a főrendiházi csoportnál a katolikus követelések, a katolikus ideológia a formailag meghatározó, addig a középrétegi csoportnál az antiliberalis ideológia. Elsősorban a *Magyar Néplap* köre az, amelynek ideológiájánál az elvi és gyakorlati antiliberalizmus hozza magával a katolikus követeléseket, s nem a katolikus, keresztény eszmekör az antiliberalis elképzeléseket.

Az eltér és igen lényeges összetevője, hogy míg a főrendi csoport a nagytőkének pusztán korlátozására, hatalmi súlyának csökkentésére törekszik, addig a *Magyar Néplap* körének ideológiája nem ismeri el a nagyipar, a tőke jogosultságát, s pusztán annak általa negatívnak tartott jellegzetességeit hangsúlyozza.¹⁵³ Ezzel párhuzamosan a középrétegi csoport sokkal részletesebben fogalmazza meg nagytőke ellenes követeléseit, s sokkal tudatosabban indít harcot a szocialista munkásmozgalom ellen. Míg a püspöki kar 1893 végén a „keresztényszocializmust pillanatnyilag nem opportunus” témának kezeli, addig a középrétegi szárny számára pontosan a keresztényszocializmus. a Lueger-féle példa követése a kitűzött cél. Míg a főrendi vonal a *Rerum Novarum*-nál sokkal kevésbé figyel fel, legalábbis publicisztikájában a szocialista munkásmozgalom veszélyeire, addig a *Magyar Néplap* köre ennek fenyegetését alapvető érvenként alkalmazza.¹⁵⁴

A választási rendszer kritikájában is eltéréseket találhatunk a két csoport célkitűzései között. Itt is a *Fejérmegyei Napló* köre és a *Magyar Néplap* csoportja adja a két szélsőséges pólust. A *Magyar Állam* álláspontja a két szélsőség között mozog. A *Magyar Néplap* célkitűzése általános választói jog, s községenkénti titkos szavazás, s új választókerületi beosztás.¹⁵⁵ A december közepi programnál

¹⁵³ Lásd például *Eenszt Sándor* cikkét, mely már címével jelzi ezt az irányt: A nagyipar, mint az iparos középosztály ellensége. MN, 1894. 12. 28.

¹⁵⁴ Lásd: *Újságrendező*: Miért szegényedtünk le? MN, 1894. 4. 20.; *uő.*: A magyar néppárt és a munkások. MN, 1894. 8. 3.; *uő.*: A kisipar védelme. MN, 1894. 8. 31. A szocializmussal foglalkozó cikkek, ugyanúgy, mint a nagytőkéről szóló írások a középrétegi szárny lapjaiban antiszemizmussal kapcsolódnak össze.

¹⁵⁵ Általános választójog alatt azt értik, hogy harminc éves kor felett minden férfinak legyen választói joga, s e korhatár alatt is csökkenteni kell a követelményeket. Függetleníteni

a *Magyar Állam* is elfogadja ezt. A végül kiadott programban inkább a *Fejérmegyei Napló* általánosságokban megfogalmazott elképzelései tükröződnek. Az itteni eltéréseket nem pusztán a két csoport eltérő ideológiája, hanem az eltérő bázisa adja. A *Magyar Néplap* célkitűzése az, hogy olyan szegény katolikus tömegeket nyerjen meg a mozgalomnak, amelyek nem rendelkeznek szavazati joggal, s így olyan szervezett tömegebázisra tegyen szert, mely erejével befolyásolhatja a kormányhatalom működését. A főrendi aktivista csoport is igényli a tömegebázist, de társadalmi helyzete, s ókonzervatív szövetségesei, a főrendiházi ellenzék többsége és a püspöki kar ugyancsak visszautasítják az igazán radikális választójogi javaslat elfogadásától.

A liberalizmushoz és a szocializmushoz való viszony mellett minden alakuló magyarországi pártnak el kellett döntenie, hogy milyen állást foglal el a nemzeti kérdésben. Ennek a dualizmus korában kettős értelme volt: egyrészt meg kellett határozni az uralkodóhoz, Ausztriához, röviden a kiegyezéshez, másrészt a nemzetiségekhez való viszonyt.

A párt programját e kérdésekben igen erősen befolyásolta a katolikus ideológia univerzális jellege, nemzetek felettsége. Az alakuló katolikus pártnak minden nemzeti kérdésben: mind az Ausztriához, mind a nemzetiségekhez való viszonyban türelmesnek kellett lennie; sovíniszta színezetet a katolikus egyház elveit elfogadó, azok alkalmazását hirdető pártnak lehetetlen viselnie. A vezetők, épp úgy, mint a püspökök aulikusak, s a kiegyezéses rendszer meggyőződéses hívei voltak.

A mozgalom másik szárnyának közjogi felfogása, mint már említettük, nem ilyen homogén. A *Magyar Állam* támogatói a függetlenségi koncepció hívei, míg a *Magyar Néplap* csoportja közjogilag semleges; hangoztatva, hogy a közjogi kérdés másodlagos, s a politikai arénának nem szabad e szerint polarizálnia, a ténylegesen megosztó faktornak a liberalizmushoz, a szocializmushoz és az egyházhoz való viszonyt kell lennie.

A székesfehérvári türelmes és az országgyűlési párt meghirdetése közötti időben úgy tűnt, hogy a főrendiházi aktivista csoport tagjai és legközelebbi szövetségeseik elfogadják a közjogi semlegesség politikáját.¹⁵⁶ A szentesítés utáni Zichy, Esterházy, Steiner megbeszélésén azonban Esterházy ragaszkodott a kiegyezés támogatásának elfogadásához. Az aktivista csoporton belül ő az, aki a politikai taktika kérdéseiben leginkább kapcsolódik a hagyományos ókonzervatív vonalhoz, míg Zichy Nándor már felismeri, hogy az új elveken felépülő mozgalomnak, pártnak e kérdésekben is új irányvonalat s legalább is semlegességet kell követnie. A főrendiházi és egyházi szövetségek megtartása érdekében azonban ő is elfogadja a kiegyezéshez való ragaszkodást.¹⁵⁷

A nemzeti, nemzetiségi türelmes hirdetése határozza meg a néppárti program 13. pontját. Maga a szöveg nem mond ellent a nemzetiségek törvényekben szabályozott helyzetének, sőt egyes programmagyarázatok pontosan e törvények betartásának követelményét olvassák ki belőle. A program hangsúlyozza, hogy csak addig támogatja, csak addig tartja elfogadhatónak, a nemzetiségek követeléseit, míg „azok a magyar állam egységével és nemzeti jellegével megegyeztet-

akarják a választói jogot az adóktól, hogy egy esetleges rossz termés, s az ezzel járó adóhátralék ne vonja magával a választójog megszűnését. MN, 1894. 1. 12.

¹⁵⁶ Ifj. Zichy János gr. nyílt levele a székesfehérvári függetlenségi párt elnökéhez. MÁ, 1894. 12. 4.; Rakovszky István: A néppártról. MÁ, 1894. 12. 25.

¹⁵⁷ Bonitz: i. m. 289–294.

hetők”. Annak feltételezése azonban, hogy létezhetnek ilyen követelések, elég ahhoz, hogy a pártot ellenfelei: mind a kormánypárt, mind a függetlenségi pártok nemzetiségi izgatással vádolják. A Néppárt kritikussai nem ismerik fel, vagy nem akarják felismerni, hogy a katolikus politikai mozgalom azáltal, hogy bizonyos nemzetiségi követeléseknek is hangot ad, nem a nemzetiségi mozgalmakat kívánja erősíteni, hanem az azokat létrehozó feszültségeket akarja saját antiliberális, újkonzervatív céljainak megfelelően kanalizálni, s a nemzetiségek kormányellenes hangulatát általános antiliberális irányzattá alakítani.

Így a párt által választott, katolikus keresztény ideológia, a pártvezetés társadalmi összetétele és a feltételezett tömegbázis lehetetlenné teszi az alakuló Néppárt számára, hogy a Magyarországon uralkodó, s részben egymást kiegészítő két államnacionalizmusból valamelyiket is magáévá tegye, propagandájában, agitációjában felhasználja. Így az alakuló párt nem „találhatja” meg konkrét ellenségét sem Ausztriában, sem a nemzetiségekben. Egy tömegmozgalom, sőt tulajdonképpen minden politikai mozgalom számára elengedhetetlen azonban az ellenség meghatározása, s ezt az ellenséget a Néppárt publicisztikája konkrétan a „zsidóságban” találja meg.

Már a program katolikus követeléseinek felsorolásánál említettük, hogy a „kereszténység” egészére való hivatkozás csak egyrészt összefogó jelszó, csak részben feladata valamennyi bevett vallásfelekezethez tartozó megnyerése és a felekezeti politika vádjának kivédése, részben kizáró jelszó is, kizárja mindazokat, kik nem tartoznak a jelzett vallásfelekezethez. Az izraeliták recepciójáról szóló törvényjavaslat ellenzése mutatja, hogy ezt a különállást, ezt a kizártságot tovább akarják folytatni a mozgalom ideológusai.

Míg a katolikus keresztény követelésekből a zsidóságnak pusztán kívülálló volta világlik ki, addig a párt szociális, közgazdasági programjából már annak ellenséges volta is. A nagytőke, a liberalizmus, a szabadkőművesség azonosítása a zsidósággal nem más, mint egy gazdasági antiszemitizmus átnövése politikai antiszemitizmusba. Az antiszemitizmus így a Néppártnál egyszerre *vallási, gazdasági s politikai* jellegű, s a párt fejlődése során egyre inkább ez utóbbi politikai jelleg válik hangsúlyossá. A zsidóságban találja meg a párt azt az ellenfelet, akit ki lehet, akit ki kell zárni a közösségből, nevezzük ezt a közösséget akár nemzetnek, akár kereszténységnek, s amely kizárás a propagandaszinten minden probléma megoldásával azonosul.

Magában a programban nem találhatunk antiszemita kijelentéseket, s egyedül az izraelita vallás recepciója elleni tiltakozás az, ami jelzi a fenti keresztény—nem keresztény különválást. Az 1895 nyarán kiadott programmagyarázat már részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéssel is: mind a recepciónál, mind a nagytőkénél említve a zsidókérdést s előszavában ismertette azt az általános újkonzervatív vádat, hogy a zsidóság világhatalomra törekszik, s Magyarországon már minden ennek érdekeinek megfelelően történik.¹⁵⁸ Azonban fogalmazásában még a programmagyarázat is óvatos a két érdek: keresztény és zsidó méltányos egymásmelleteléséről ír. Tartalmazza tehát a politikai antiszemitizmus összes összetevőjét, de élessége visszafogott, s a hivatalos párt dokumentumokban mindig ez tükröződik. A sajtó és a helyi propaganda sokkal kevésbé tartózkodó, s a Néppárt tulajdonképpen átveszi az Istóczy-féle Antiszemita Párt szerepét, ha enyhébb, korlátozottabb formában is, de kanalizálja a magyarországi antiszemitizmust.

¹⁵⁸ Mit akar a néppárt? Bp. 1895. 14—15, 20—21; 30, 34—35, 38.

Az eltérés a hivatalos dokumentumok és a tényleges propaganda, tényleges irányultság között a párt összetételéből adódik. A párt egyik gyökere, a főrendiház távol tartja magát az antiszemita megnyilatkozásoktól, s ez nemcsak a főrendiházi ellenzék többségére, a püspöki karra, hanem a főrendiházi aktivista csoportra is vonatkozik.¹⁵⁹ A tömegeket ténylegesen szervező alsópapság, s a középrétegi, alsópapi csoport lapjai azonban írásaikban, megnyilatkozásaikban szinte mindig felhasználják az antiszemitizmust, hogy a tömegek elkeseredettségét egy konkrét célra irányítsák.

A párt megalakulása után minden sajtóterméke alkalmazza ezt az eszközt, de ugyanakkor a főrendi aktivista csoport tagjai mindig elhatárolják magukat s a pártot az antiszemitizmus szélsőséges megnyilatkozásaitól.¹⁶⁰ Úgy tűnik, magát az antiszemitizmust ők is alkalmas eszköznek tekintik a tömegek megnyerésére, de ügyelnek arra, vagy legalábbis ügyelni szeretnének arra, hogy az antiszemita agitáció következtében felizgatott tömegek ellenőrzését mindig megtartsák, tehát a tömegakciókat mindig korlátok közé szoríthassák.

Ha a Néppárt programját a korabeli többi magyarországi párt dokumentumaival vetjük össze, az első szembetűnő jellegzetesség, hogy a kimondottan egyházpolitikai és a nemzetiségi programpont kivételével minden más követelést megtalálhatunk valamely vezető ellenzéki párt célkitűzései között.¹⁶¹ Így formailag a Néppárt csak a katolikus követelések hirdetésével tér el ezektől, s úgy tűnhet, hogy pusztán ezekre építheti ki tömegbázisát.

Ténylegesen azonban az eltérés sokkal nagyobb. A korabeli polgári pártok közül egyedül a politikai katolicizmus pártja az, amely alapvetően világnézeti jellegű programot ad ki, s egyes programpontjai alapvetően egy koherens anti-liberális, újkonzervatív ideológiát alkotnak. A jelzett ideológiához újfajta politikai akciómódszerek, újfajta szervezeti formák kapcsolódnak. A párt létrehozóinak célkitűzése éppen az új ideológia és új szervezeti forma olyan összekapcsolása, mellyel a politikai katolicizmus a többi pártnál erősebb, több fronton akcióképes erőt tud alkotni.

A célkitűzés: minden olyan erő tömörítése, mely szemben áll a szabadelvű kormányzat liberalizmusával, a főrendiházi egyházpolitikai ellenzékttől kezdve, az agrárius és a nemzetiségi mozgalmakon keresztül, egészen a szövetkezetekbe és más egyesületekbe tömörített választókig. Úgy látják, ha pártjukban s a hozzá többé-kevésbé kapcsolódó szervezetekben egyesíthetik az összes magyarországi ókonzervatív és újkonzervatív erőt, képesek lesznek a választásokon olyan eredményt elérni, mellyel átvehetik a magyarországi politikai élet befolyásolását, s mind a gazdasági, mind a politikai területen visszaszoríthatják a polgárságot, és útját állhatják a szocializmus terjedésének is.

A párt szervező tevékenysége az elkövetkező két évben a választásokra való felkészülésben összegződött, s az 1896-os választás volt az első olyan próba, mely a párt vezető törekvéseinek realitását lemérhetővé tette.

¹⁵⁹ Az egyházpolitikai törvények körül kialakult vita során egyetlen egy nyíltan antiszemita hozzászólás hangzott el a Főrendi Házban: Ezt Csáky-Pallavicini Zsigmond őrgróf tartotta 1894. 6. 21-én. FőN. 92—97. III. 269.

¹⁶⁰ *Esterházy Miklós Móriltz*: Róma, a néppárt és a keresztényszocialista párt. FN, 1895. 3. 30.

¹⁶¹ Lásd elsősorban a Nemzeti Párt 1892-es és 1896-os választási kiáltványát és a Függetlenségi és 48-as Párt közigazgatási programját 1894-ből. *Mérei* 1971. 99—115, 237—240.